

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K

F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

Något om Rousseau-forskningens historia och nuvarande ståndpunkt.

Bibliografiska anteckningar av

Sven Cederblad.

1.

Litteraturen om Rousseau är »förkrossande» (»écrasante»), för att använda ett ord av en av de mest bevandrade Rousseau-kännarna, Albert Schinz (bördig från Schweiz, professor i fransk litteratur vid universitetet i Philadelphia, död 1943). Den som skriver dessa rader fick en bitter erfarenhet av detta faktum, allt eftersom han inträngde i Rousseau-forskningen. Från början var det meningen att försöka ge en orienterande översikt över Rousseau-litteraturen i form av ett slags resonerande bibliografi, men det visade sig omöjligt. Det följande kan dock måhända ge några ledtrådar åt någon som ger sig in på dessa vida och villsamma marker.

De svenska bidragen till Rousseau-forskningen, skrifter av Hans Larson, John Landquist m. fl., finns bäst förtecknade i den sistnämndes initierade artikel om Rousseau i uppl. 3 av Nordisk familjebok (1932). Inte upptagen där är en kunnig uppsats om *Rousseau och La nouvelle Héloïse* av K. J. Nilsson i Karolinska läroverkets redogörelse (Örebro 1924—25). Av stort bibliografiskt intresse är David Sprengels översättning av Rousseaus *Confessions* (i sista delen åtföljd av *Rousseau juge de Jean-Jacques* i svensk tolkning), som i fyra delar utkom 1911, 1914, 1917, 1922. I detta verk förtrötts inte översättaren i att referera, i utförliga utdrag citera, kommentera och mer eller mindre sakkunnigt bedöma den tidigare Rousseau-litteraturens främsta verk. Ibland har dock Sprengel haft något för brått att instämna i eller ta avstånd från vad andra forskare sagt om Rousseau.¹ — Sprengel har också resumerat vissa kapitel ur Rousseau-

Utarbetad med understöd av Längmanska fonden.

¹ Sprengel har behandlat verk av forskare som E. Faguet, J. Lemaître, L. Ducros, Ed. Scherer (*Melchior Grimm*); Frederika Macdonald (*J. J. Rousseau. A new study of criticism*; London 1906); Gaspard Vallette (*J. J. Rousseau genèvois*; 1911), Edouard Rod (*L'affaire J. J. Rousseau*; 1906); Eug. Ritter (*La famille et la jeunesse de J. J. Rousseau*; 1896, ny uppl. 1926); Gaston Maugras (*Querelles de philosophes. Voltaire et J. J. Rousseau*; 1886); Julien Tiersot (*J. J. Rousseau musicien*); Henri Tronchin (*Un médecin du XVIII:e siècle, Théodore Tronchin (Le Conseiller François Tronchin et ses amis)*); Alb. Schinz (*J. J. Rousseau et le libraire-imprimeur Michel Rey*; 1916); F. Baldensperger (*Rousseau et le romantisme*); Carlo Culcasi (*Gli influssi italiani nell' opera di G. G. Rousseau*; Rom 1907) m. fl.

forskningens historia i de »inledande upplysningar», som föregår hans översättning av Louise d'Épinays *Fru de Montbrillants ungdom* (Ryktbara sedeskildringar 1, 1925).

Stundom finner man bibliografiska upplysningar, där man minst väntar dem. En populärvetenskaplig skrift, byggd på grundliga studier, Stig Bendixons *Rousseau* (Verdandis småskr., 1929) har bland andra förtjänster även den, att den avslutas med en bibliografi, som upptager Rousseaus förnämsta skrifter, översättningar till svenska av hans verk och »arbeten om Rousseau». Det finns så mycket mera skäl att hänvisa till denna bibliografi, som där upptagas verk, vilka här inte behandlas. Den befriar mig bl. a. från att syssla med den svenska Rousseau-litteraturen, med vad som John Landquist, B. H. R. Hammer, Hans Larsson, Martin Lamm och Anton Blanck med flera skrivit i ämnet.

På en punkt måste jag dock göra en reservation. Bendixon finner Henrik Schücks framställning av Rousseau i *Allmän litteraturhistoria* »otillfredsställande». Det är ett hårt ord. Visserligen har inte Schück tagit hänsyn till Frederika Macdonalds epokgörande forskningsresultat och visserligen åberopar han oroande ofta den fängslade, men subjektive och av senare forskning på många punkter vederlagde Faguet, men tack vare att Schück genom Rousseaus egna skrifter kommit i nära kontakt med dessas upphovsman, har han enligt min mening kunnat ge en både levande och i stort sett rättvisande bild av människan och författaren.

Norska och danska insatser inom Rousseau-forskningen — främst G. Grans samvetsgranna *J. J. Rousseau* (1911), Georg Brandes' effektfulla kontrastering av Voltaire och Rousseau i *François de Voltaire* (1916—17), H. Höffdings *J. J. Rousseau og hans Filosofi* (1896) — har blivit mera uppmärksammade av kontinentala vetenskapsmän, redan därför att deras böcker blivit översatta till något av världsspråken.

För att övergå till fransk litteraturhistorisk bibliografi, må framhållas, att G. Lansons välkända *Manuel bibliographique* (uppl. 3 1931) är ett verk av en av världens mest framstående Rousseau-kännare, som bl. a. författat den säkerligen med rätta beundrade artikeln om Rousseau i *Le dictionnaire français*.

Då den äldre bibliografiska litteraturen om Rousseau på det hela taget blivit överflödig genom att den upptagits av modernare arbeten, kan vi gå direkt in på dessa.

Omkring mitten av 1920-talet inträffade en hel del bibliografiska evenemang av stort intresse för Rousseau-forskningen. År 1925 utkom av Théophile Dufour, »archiviste-paleographe, ancien directeur des Archives et de la Bibliothèque publique de Genève», ett verk, vars långa titel är upplysande: *Recherches bibliographiques sur les œuvres imprimées de J.-J. Rousseau, suivies de l'inventaire des papiers de Rousseau conservés à la bibliothèque de Neuchâtel*. Denna postuma bok, som utgavs genom försorg av Dufours efterföljare Port du Plan, är en vacker volym. Dess första del innehåller en beskrivning av originalupplagorna av Rousseaus verk, vilkas titelblad återges i fac-simile, och dess andra inrymmer en förteckning på och beskrivning av kollektivupplagorna av Rousseaus verk, vidare uppgifter om böcker, som tillhört Rousseau, slutligen det i rubriken nämnda inventariet om Rousseaus papper. Dufours namn bär också den imponerande utgåvan av *Correspondance générale de J. J. Rousseau*, som i 20

volymer utgavs åren 1924—34 och som blivit ett ovärderligt instrument för Rousseauforskarna. Denna edition visar bl. a., huru mycket mera givande en brevvupplaga blir, om den upptager breven inte endast *av* utan också *till* adressaten. Den ersatte den i vissa avseenden otillfredsställande publikation av Rousseaus korrespondens, som ingick i Streckeisen-Moultou: *J. J. Rousseau, ses amis et ennemis* (1865). — År 1925 utkom också Dan. Mornets mönstergilla upplaga av *La nouvelle Héloïse*; dess värde förhöjes av 65 sidor bibliografi i del 1, varav de första upptager arbeten om Rousseau, de närmast följande böcker om romanens teori, sid. 328—335 »*jugements sur la Nouvelle Héloïse*», slutligen de femtio sista av en bibliografi över romanerna åren 1741—1780.

Redan något år tidigare hade Louis Courtois börjat att i *Annales de la société Jean-Jacques Rousseau* uppställa en »*tableau chronologique*» över Rousseaus liv, vilken låter läsaren följa vagabonden på hans odyssé, tidvis dag för dag.

År 1922 utkom en bibliografi över litteraturen om Rousseau av Albert Schinz, redan förut fördelaktigt känd genom sina undersökningar om Rousseau. Författaren skulle dock sedermera göra sin kritiska bibliografi överflödig genom andra bibliografiska verk.

Av ännu större värde och användbarhet är nämligen den resonerande bibliografi och den översikt över litteraturen om Rousseau, som Schinz givit i inledningskapitlet till sitt i mer än ett avseende stora verk *La pensée de Jean-Jacques Rousseau* (1929). Han börjar med en uppräknning av och en vidräkning med den Rousseau-fientliga litteraturen. Han har plockat ihop en bukett av de hätska invektiv — »*furor arma ministrat*» — som han funnit i skrifterna av en A. Dide, P. Lasserre, J. Maritain, Ch. Maurras, E. Seillière, I. Babbitt och många fler — detta genom sin måttlöshet förvånande hat har f. ö. fortlevt ända in i vårt årtionde. Från skilda utgångspunkter mötas dessa i slagordet »*Rousseau — c'est le Mal*». Den lille »medborgaren från Genève» får stå till svars inte endast för den franska revolutionen utan också för den ryska bolsjevikiska och den tyska nazistiska och därtill för dessas grymheter. Visserligen kan man om den motsägelsefulle Rousseaus författarskap säga vad man sagt om våra dagars U. S. A., att man där kan finna belägg på allt, och visserligen kan man blotta idé-historiska förbindelselinjer mellan hans läror och revolutionernas ideologier, men man kan dock med Schinz och Henry Brémond, medlem av franska akademien, som Schinz citerar², tycka, att hans fiender även i våra dagar går oresonligt långt. Schinz slutar med att konstatera (s. 15), att den Rousseau, om vilken striden står, »är en Rousseau, som icke existerat». — Efter denna vidräkning övergår Schinz till den mera sympatiskt inställda eller mot objektivitet strävande litteraturen om Rousseau. Det finns inte någon möjlighet att här räkna upp alla de författare och verk, som Schinz nämner och karakteriserar, ännu mindre att diskutera hans ofta temperamentsfullt formulerade värderingar. Men det måste tilläggas, att man även i den fortsatta framställningen esomoftast träffar på en not,

² S. 9. Brémond yttrar helt stillsamt, att det synes honom, som om imperialismens och romantikens hydra nog inte fötts i lustgården vid Charmettes, utan i en som är fyra-tusen år äldre: »*Libre à chacun d'appeler Romantisme ce que nous appelions jadis péché originel, mais à ce jeu qu'on laisse donc tranquille le pauvre Jean-Jacques pour ne plus harceler que le vieil Adam.*»

eller något annat parti, där Schinz redovisar den föregående forskningen i ämnet. Man kan som exempel ta hans »note sur Rousseau et la psychiatrie» (s. 129 ff.). Efter att ha avfärdat Lemaîtres mening (»Rousseau est un malade — — — ses opinions ne comptent pas») och dem som likt Seillière har svängt indignationens gissel och förklarat honom brottslig eller likt Babbitt depraverad, tar Schinz upp till behandling Louis Proals avhandling *La psychologie de Jean-Jacques Rousseau* (1923), som »kanske stundom använder alltför många lärda ord» men som också uppvisar »mycket sunt förstånd och många intressanta citat från medicinska auktoriteter». Proal har utvecklat, att Rousseau överskridit den gräns, som skiljer geni och vansinne, varemot en hans kollega, dr Régis, nöjer sig med att beteckna författaren till *Emile* som en »mélancholique persécuté», men icke »fou». Schinz får sedan tillfälle att mot både Proal och Régis spela ut en mängd lärda psykiatriker, som ställt diagnosen olika: hysteri, psykasteni, neurasteni. Schinz konstaterar, att det patologiska hos Rousseau inte är moraliskt komprometterande men att resultatet av den vetenskapliga diskussionen är magert. Bibliografiskt är dock utbytet så mycket rikare, och den som skulle vilja studera Rousseau ur psykiatrisk synvinkel har här en lämplig utgångspunkt.

I ett också i och för sig intressant arbete, nämligen *Jean-Jacques Rousseau et Genève* av J. Spink (1934), närmast avsett som en introduktion i Rousseaus *Lettres écrites de la montagne*, finner man en 17 sidor stark förteckning över källskrifterna, som framläggas under de upplysande rubrikerna »politique de Rousseau», »religion de Rousseau», »droits genevois» och »ouvrages de critique et d'histoire littéraire».

Före sin död 1943 hann Albert Schinz, till börden tyskschweizare, fastän han skrev på samma språk som sin store fransk-talande landsman, kröna sin vetenskapliga gärning med ännu ett verk av stort bibliografiskt intresse: *L'Etat présent des travaux sur Rousseau* (1941).

Det är en behändig uppslagsbok, där läsaren tack vare en översiktlig disposition och en utförlig innehållsförteckning — tyvärr dock intet personregister — lätt finner vad han söker, vare sig detta gäller exempelvis Thérèse Levasseurs liv, lynne och läggning (ss. 318 ff.) eller nyare litteratur om Rousseau och förromantiken (s. 201). Första kapitlet, *Les destinées du rousseauisme*, är en historik över rousseauismen, kantad av boktitlar, alltifrån 1760 till 1940. Varje gång som Europa kommit i ett kritiskt läge, har Rousseau kommit i ropet »Pour le culte ou pour le blâme», konstaterar författaren, som av detta skäl samlar sin framställning kring sju »vågor» av rousseauism (»vagues rousseauistes»). Det har gått både politik och religion i striderna omkring den döde Rousseau, vilket förklarar den oerhörda hätskhet, som slår en till mötes ur dessa stridskrifter, växlade mellan reaktionärer och revolutionärer, katoliker och protestanter. Schinz uppehåller sig närmast vid litteraturen om Rousseau i Frankrike och Schweiz, enkannerligen Genève, men det förekommer också några parentetiskt inskjutna sidor om rousseauismen i Tyskland, England och U. S. A.³ — Om detta första kapitel huvudsakligen uppehåller sig vid

³ Den svenska litteraturen om Rousseau lämnas ur räkningen, antagligen därför att den inte blivit översatt till något av de större kulturspråken. Inte heller frågar Schinz efter Rousseaus eller rousseauismens inflytande i vårt land: Sverige betraktas väl som en alltför avlägsen provins av det litterära Europa.

den Rousseau-fientliga litteraturen, så behandlas i fortsättningen verk, som präglas av vetenskaplig sanningsträvan och objektivitet, under rubriken *Les travaux les plus importants sur Rousseau et son œuvre*. Författaren lämnar tills vidare alla specialarbeten över särskilda frågor ur räkningen. Han nämner i följande ordning följande verk: Musset-Pathey: *Histoire de la vie et des ouvrages de J.-J. R.* (1821), ett »samvetsgrant arbete»; G. Morin: *Essay sur la vie et le caractère de J.-J. R.* (1851), också det »samvetsgrant» gjort, apologetiskt till sin karaktär; Streckeisen-Moltou: *J.-J. Rousseau, ses amis, ses ennemis* (1865), där i anslutning till publicerade brev Rousseaus förhållande till sina samtida utredes; vidare biografiska arbeten av J. Morley (1873), Saint-Marc Girardin (1875), ofullbordat men betraktat »som det ur alla synpunkter mest betydande» franska verket, tyskarna Brockerhoff och Mährenholz, fransmännen H. Beaudoin, A. Chuquet och Lanson; så nämnes med erkännande H. Höffdings bok om Rousseau, översatt till franska 1912 under rubriken *J.-J. Rousseau et sa philosophie*; därpå följer tre Rousseau-fientliga arbeten, av resp. J.-F. Nourrisson (1903), J. Lemaître (1907) och L. Ducros (1908, 1917, 1920.) — Efter ett kort omnämmande av några verk, främst Gaspard Vallettes förträffliga *J.-J. Rousseau Genevois* (1911), övergår Schinz till litteraturen efter tvåhundraårsjubileet (1912) med anl. av Rousseaus födelse, ägnar en erkännansam sida åt E. H. Wrights *The Meaning of Rousseau* (1929) och framhåller särskilt dess kapitel om savoyardprästens bekännelse i *Emile* samt ger på två sidor ett beaktansvärt referat av sitt eget stora arbete *Pensée de Rousseau, Essai d'interprétation nouvelle* (1929). Av ännu senare arbeten nämnes P. Trahards försök att i *Les Maîtres de la Sensibilité française au XVIIIme siècle* (1932, del 3) analysera utvecklingen av Rousseaus sensibilitet, m^{me} Claude Fervals *J.-J. Rousseau et les femmes* (1934), en utmärkt biografi, säges det, vars missvisande titel synes förestavad av förläggarintressen, och *Jean-Jacques, le promeneur solitaire* (1934) av m^{me} Noëlle Roger, som givit sin framställning karaktären av en film.

I Schinz' förteckning saknas bl. a. en monografi av R. B. Mowat, professor vid universitetet i Bristol. Dennes *J.-J. Rousseau* (1938), som lär vara den utförligaste biografien på engelska efter Morleys bok, skulle ha kunnat förse med den vanliga underrubriken »life and letters» (dock är den mera »life» än »letters»). Den visar bl. a. i huru hög grad Dufours upplaga av Rousseaus brev har kunnat göra synen på Rousseau mera omedelbar och frisk och riktig.

Nästa kapitel bär som rubrik *Etat présent des études sur les œuvres capitales de Rousseau*. Denna upplyser om att Schinz efter en förteckning över bibliografierna (där saknas naturligtvis inte Lansons *Manuel bibliographique*) tager itu med de avhandlingar, som är speciellt knutna till varje särskilt verk. Han går igenom dessa verk efter ett och samma schema: editioner, manuskript, tryckning, problem, sådana de framträtt i litteraturen om Rousseaus främsta böcker.

Efter ett kort kapitel om Rousseau som botaniker, musiker etc. och litteraturen om honom i dessa egenskaper följer ett som är titulerat *Problèmes relatifs à Rousseau, l'homme*. Schinz behandlar där i kronologisk ordning alla skeden av Rousseaus liv och refererar diskussionen om varje dunkel punkt i hans liv, om hans förbindelser och personliga förhållanden. I många fall måste diskussionen utgöra svar på frågan. Det händer, att

man tror sig veta mindre om en händelse i hans liv, sedan man läst eller fått refererade de otaliga sidor, som skrivits härom. Som ett exempel kan man ta Rousseaus berättelse om hur han skickade sina fem barn till hittebarnshuset. Det finns många, särskilt läkare, som tror, att Rousseau helt enkelt uppdyktat hela historien för att vederlägga tron på att han var sexuellt impotent. Ritter reducerar antalet barn till fyra, A. Rey till ett enda. Andra åter (såsom Frederika Macdonald) misstänker, att Thérèse Levasseurs barn inte var Rousseaus och att han av detta skäl skickat bort dem; en tysk, Hans Julius Wille, har däremot i ett sentimentalt men enligt Schinz trovärdigt verk, *Träume und Tränen, Das Leben der Thérèse Levasseur* (1937) sökt göra gällande, att barnen sänts till hittebarnshuset på Thérèse Levasseurs initiativ, för att inte deras fader skulle bli hindrad i sitt arbete och sin karriär. Vad som synes vara säkert är att fattiga föräldrar, och som fattiga måste man beteckna Rousseau och hans hushållerska, brukade sända sina barn till denna anstalt.

Ett kapitel, *Langue et style de Rousseau*, ger en serie hänvisningar till litteratur, som behandlar Rousseaus egendomligt rytmiska prosa och s. k. poetiska stil. En forskare från senare tid, Rice, har velat ge en annan än Rousseau, nämligen dennes lärjunge Bernhardin de Saint-Pierre, äran av att ha förnyat den franska prosan. Troligen med orätt. Om Rousseau som konstnärlig prosaist har några vackra sidor skrivits av Georges Duhamel, som uppskattar Rousseau i denna egenskap men för övrigt inte ställer honom högt.⁴ Duhamel har dock i sin egenskap av läkare skrivit ett givande kapitel, där han hopsummerar och ställer diagnosen för Rousseaus verkliga organiska sjukdomar och hans inbillade.

Utän att bry sig om de delvis oskrivna kapitel, som skulle kunna sammanföras under rubriken Rousseau och världslitteraturen, tar Schinz upp tråden från sin avhandling 1929 och försöker skissera dragen av den verkliga Rousseau, sådan han framstår i den sista forskningens ljus. Det finns nämligen två Rousseau, försäkrar han. Den ene är »le Rousseau de la légende», »revolutionens och romantikens Rousseau förenade genom individualismens bindstreck». Den andre är den som visat sig för en Vaughan, en Mornet, en Masson och några andra efter Faguet — Schinz tänker nog på sig själv också. Gent emot »le Rousseau émotionnel» reser sig i dag en Rousseau, »rationaliste dans toutes ses fibres». I stället för en Rousseau, som förkunnat läran om människans lycka i naturtillståndet, framträder en Rousseau, som förnekar denna lycka (av denna sats följer några följsatser, som här förbigås). Ingenting skulle vara lättare än att mot den Rousseau, som för människan predikar, att hon skall överlämna sig åt sina instinkter och sina passioner, spela ut den som predikar den strängaste morallära. Mot anarkisten Rousseau, självklart färdig att kasta över bord varje institution, som skulle begränsa individens rättigheter, har rest sig »le Rousseau étatiste». Därtill kan Schinz konstatera, att både katoliker som Calvet och protestanter som Vallette sent omsider kunnat enas i att betrakta Rousseau som en religionens försvarare, ja rent av räddare. Hans filosofi är enligt Schinz avgjort pragmatisk, och han har inget intresse för en metafysisk lära i stil med en Spinoza eller en Leibniz.

Det inses lätt att Rousseau, sådan som han verkligen var, efter denna

⁴ *Les Confessions sans pénitence* (1941), ss. 41 ff.

Schinz' sammanfattning kommer att framstå som ännu mera sammansatt till sin natur och ännu mera motsägelsefull i sin åskådning och förkun- nelse. Sådana har visserligen funnits, som velat hävda vad Lanson i senare upplagor av sin bekanta franska litteraturhistoria kallat *l'unité de la pensée de Rousseau* (utom Lanson kan man anföra René Hubert med hans undersökning *Rousseau et l'Encyclopédie*, 1928.)⁵ Striden mellan dessa »unitarier» och deras motståndare är väl inte avslutad, men det torde vara klokt att som Schinz i *Pensée de Rousseau* behandla denna hans motsägelse- fullhet som ett faktum och en utgångspunkt och avstå från att fatta Rous- seau och rousseauism som enhetliga och entydiga begrepp — över huvud taget fordrar och söker man inom litteraturforskningen alltför mycket en- hetlighet och följdriktighet hos inkonsekventa författare. Schinz lyckas i viss mån att både förklara och försvara Rousseaus motsägelser genom att framhålla, att han var stadd i ständig utveckling — »det är bara vår Herre och idioterna, som aldrig ändrar mening». Strålände exempel på att Rousseau bytt ståndpunkter, under det han sysslade med en och samma bok, är hans *Nouvelle Héloïse* och *Contrat social*, det ger väl f. ö. åt dessa verk ett visst dynamiskt liv. En förändring, som Rousseaus skrifter under- går, har annoterats av Girardin, som någonstädes sagt lika riktigt som kvickt, att Rousseau kunde konsten »de débiter par là singularité et de finir par le lieu commun».

Ännu är det väl för tidigt att yttra sig i frågan, om Albert Schinz' *Pensée de Rousseau* kommer att bilda epok inom Rousseau-forskningen. I varje fall kan det vara skäl att oavkortade citera de två sidor (*Etat pré- sent des travaux sur J.-J. Rousseau*, s. 140), på vilka han resumerar sitt huvudverks 521 sidor (stor oktav):

On ne peut attribuer la célébrité de Rousseau ni à la nouveauté de ses idées, ni à une simple question de style (mot Mme de Staël: «Rousseau n'a rien inventé, mais il a tout enflammé.»), puisque ces idées ont été proposées éloquentement bien avant lui — Rabelais, Bossuet, Platon, etc. — cette célébrité est plutôt une affaire du moment: Rousseau a parlé à l'heure où le monde était mûr pour sa philo- sophie; les Montaigne, les Grotius, les déistes anglais mêmes étaient venus trop tôt. La carrière littéraire de Rousseau est le reflet d'un conflit persistant entre les aspirations d'un individualisme profond, lesquelles depuis le XVIème siècle, s'affir- maient de plus en plus; et la nécessité d'une société organisée en vue d'endiguer cet individualisme des qu'il prendrait les proportions de la passion. Au cours de ce conflit entre ce que l'auteur appelle: le *Rousseau romantique* et le *Rousseau calviniste* ou *romain*, tantôt l'un, tantôt l'autre élément prévaut; d'abord, dans les petits écrits alternativement (*Premier Discours*, vertu calviniste; *Second Discours*, individua- lisme romantique, *Lettre à d'Alembert*, morale de la discipline des passions hu- maines); puis, dans les grands écrits, le conflit se retrouve plus dramatiquement, au cœur du livre même: première partie de la *Nouvelle Héloïse*, exaltation du senti- ment et même de la passion; deuxième partie, raison qui proteste et condamnation absolue de la passion; enfin, vers la fin du roman, un retour, au reste prudent, à un rêve romantique. Dans *Emile*, on voit les droits du romantisme individualiste, chez l'enfant, hautement affirmés, jusqu'au moment où il menace le bonheur que la nature autorise, et où il faut contrôler les penchants dangereux, par tous les moyens de la raison, et même par de continuelles ruses de maître. Et, quant à la religion naturelle, elle est la religion rationnelle, et consiste, même quand elle prend la forme sentimentale, à nous aider à contrôler les passions (cf. Descartes, Corneille, Mme de Lafayette). *Le Contrat Social*, enfin, expose le conflit sans cesse

⁵ *L'unité de la pensée de Rousseau* är rubriken på en artikel av Lanson i *Annales Rousseau*, del 8. Hubert söker i polemik mot Schinz uppvisa kontinuiteten i Rousseaus politiska tänkande till och med *Le Contrat social*, som han betraktar som slutstenen i en lång utveckling.

existant dans toute société constituée, entre l'individu qui aspire à satisfaire son moi romantique, et l'Etat qui doit limiter celui-ci en sauvegardant les droits des autres: la »volonté générale» qui veut, en théorie, toujours le bien de tous, doit graduellement se fondre avec la »volonté de tous». En attendant, la croyance à une puissance rémunératrice divine («religion civile») supplémentant l'action imparfaite des lois sera le plus sûr garant de l'ordre politique. A ajouter qu'à mesure que Rousseau avance dans sa carrière, l'élément romantique qui s'était affirmé avec une force particulière dans le *Second Discours*, a été graduellement refoulé au second rang par l'élément de la raison disciplinaire, — romaine ou calviniste.

Till denna uppfattning av Rousseaus andliga utveckling återkommer Schinz i kapitlet *Problèmes relatifs à la pensée et à l'art de Rousseau*. Han söker och finner härvid stöd hos Trahard, som i sitt förut nämnda arbete *Grands maîtres de la sensibilité au XVIIIme siècle* sökt visa hur Rousseaus »sensibilité égoïste» får vika för hans »sensibilité humanitaire».

Det behöver väl knappast sägas, att även ett arbete som det Schinz utfört, är ofullständigt. I första hand upptar han, som antytt, franskspråkiga verk, av franska eller schweiziska forskare, därnäst anglosachsiska från gamla och nya världen, i tredje hand tyska och i fjärde italienska; litteratur om Rousseau på andra språk kommer endast i fråga i den ringa mån den blivit översatt till något av världsspråken. — Inte heller frågar Schinz mycket efter den rika litteratur, som behandlar Rousseaus och rousseauismens inflytande i andra länder än Frankrike och Schweiz. I det följande skall ett försök göras att nödtorftigt fylla ut denna lucka i Schinz' bibliografiska verk.

Återstår att nämna det främsta av alla Rousseau-forskarens bibliografiska hjälpmedel, nämligen *Annales de la société Jean-Jacques Rousseau*, Genève. Fastän internationellt — sällskapet hade vid sin stiftelse både schweiziska, italienska, franska, engelska och tyska medlemmar, av danskar märktes Brandes och Höffding — har det alltifrån sin tillkomst 1905 kunnat överleva två världskrig. Dess årgångar innehåller avhandlingar om Rousseau av samtidens främsta Rousseauforskare, men därjämte alltid under rubriken *Bibliographie* uppgifter ang. nyutkommen Rousseau-litteratur, recenserad av de mest sakkunniga pennor. När man läser dessa lugnt granskande recensioner, måttfulla i beröm och klander, konstaterar man, att endast den som själv bedrivit studier på samma område som den forskare, han behandlar, kan åstadkomma en verkligt vederhäftig och tillförlitlig granskning. Den som t. ex. i årgång 1907 tar del av den anmälan av Frederika Macdonalds arbete *J.-J. Rousseau, A new study in criticism* (London 1906), som gjorts av Gaspard Vallette, och följer dennes än bekräftande, än vederläggande kritik av denna märkliga undersökning, får en förnimmelse av att han handledd av två kunniga ciceroner kommer den historiska sanningen allt närmare. — Av mindre bibliografiskt intresse men upplysande för den som önskar veta något om Rousseau som en maktfaktor ännu i våra dagar är den *Chronique*, som ingår i varje årsskrift — det kan måhända intressera, att Rousseau och den skrift, som han på uppmaning av m^{me} Dupin gav ut ett brottstycke av, nämligen abbé de Saint-Pierres *Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europe*, har blivit aktuella i samband med den diskussion om världsfreden och dess bevarande genom F. N., som uppstått vid slutet av andra världskriget (se årgång 1943—45!).

Sammanfattningsvis må här framhåvas några karakteristiska drag ur Rousseau-forskningens historia, delvis i anslutning till den *Conclusion*, varmed Schinz lyckligt ändrar sin *Etat présent des travaux sur Rousseau* och därmed också sitt livsverk i denna forsknings tjänst.⁶

Redan har efter Schinz framhållits, huru litet av positivt värde som den Rousseau-fientliga litteraturen har haft att komma med. Det kunde tilläggas, att den apologetiska på det hela taget har stått sig bättre. Sympatien både i betydelsen medkänsla och välvilja är faktiskt ett medel att komma även en död människa och hennes hemligheter närmare, och det är ett misstag att sätta likhetstecken mellan ligkiltighet och objektivitet. Men naturligtvis kan beundran bli okritisk och förblindande. Exempel på både rättvisande sympati och vilseledande beundran ger t. ex. Frederika Macdonalds och Henri Guillemins annorstädes behandlade arbeten, som dock, behandlade med tillbörlig skepsis, på det hela taget visat sig ge mera av värdefull behållning än många mera felfria avhandlingar.

En annan iakttagelse, som man kan göra, är den, att de skönlitterära författare (Barrès, Victor Margueritte, Romain-Rolland, Mauriac, Duhamel m. fl.), som uttalat sig om Rousseau — vanligen mycket bestämt — i stort sett inte mäktat göra några mera tungt vägande inlägg. Möjligen har denna observation en räckvidd utöver Rousseau-forskningen: är det inte ofta så, att skönlitterära författare förbiser, att de inte kan yttra sig om förgångna tider och förgångna tiders människor med samma säkerhet som om sin egen tid och sina egna samtida?

Också förefaller det som om forskningen om Rousseau förts framåt, dvs. närmare den historiska fakticiteten, mera genom de minutiösa specialavhandlingarna än genom de sammanfattande monografierna. »Tolkningen av Rousseau har på det hela taget stampat på samma fläck», anser sig Schinz kunna konstatera år 1929 (*La pensée de Rousseau*, s. 11). Man skulle kunna uttrycka saken mera hövligt och milt genom att slå fast, att resultaten av många noggranna undersökningar, företagna under decennierna före och efter 1900, har visat sig bestående och bärkraftiga i de flesta fall. Man kan anföra Erich Schmidts *Richardson, Rousseau und Goethe* (1875, ny uppl. 1925) och Jos. Textes epokgörande *J.-J. Rousseau et les Origines du cosmopolitisme littéraire* (1896).⁷ »Le Jean Jacques Rousseau genevois de Gaspard Vallette et l'Affaire J.-J. Rousseau d'Edouard Rod se sont montrés des guides sûrs et dignes de toutes confiance» — så säger nämnda forskares framgångsrike efterföljare J. S. Spink i företalet till sin avhandling *J.-J. Rousseau et Genève* (1934), vilket inte hindrar, att han tagit avstånd från Vallette på några avgörande punkter.⁸ — Samma förtroende åtnjuter engelsmannen E. Vaughan för sitt

⁶ Schinz' egen produktion är förtecknad i *Annales Rousseau* (1943—45), s. 185, 186.

⁷ I en »note sur l'anglomanie de Rousseau» (*La pensée de J.-J. Rousseau*, s. 339 ff.) har Schinz inte utan framgång, synes det, bestritt en tes, som Texte framkastat, att Rousseau redan i Genève skulle ha varit omgiven av något slags engelsk atmosfär. Det engelska inflytandet på Rousseau daterar Schinz först till åren 1756—57.

⁸ Se Spink, *a. a.*, s. 86, 214 ff. Den 11 juni 1762 beslöt Lilla rådet i Genève, att alla exemplar av *Emile* och *Le contrat social* i stadens boklädor skulle beslagtagnas, den 19 att de skulle brännas av bodeln och Rousseau arresteras, om han visade sig på Genève's område. Enligt äldre uppfattning, som bl. a. biträts av Vallette, skulle härvid rådet ha låtit sig påverkas dels av Frankrike, dels av Voltaire. Med stöd av officiella handlingar tillbakavisar Spink denna åsikt.

ederingsarbete och skriftställarskap: hans huvudarbeten torde vara hans med en erkänt sakkunnig inledning prydda och med noter förklarade upplaga av *The Political Writings of Jean-Jacques Rousseau* (1915) och hans nio år senare utgivna *Studies in the history of political philosophy before and after Rousseau*. — Också P.-M. Masson har hedern av en som mönster-gill betraktad edition: *La Profession de foi du Vicaire savoyard* (1914) och ett grundläggande verk: *La religion de J.-J. Rousseau* (1916), vilket städse ånyo rådfrågas, fastän det inte helt gått fritt från invändningar. — Om professorn vid Sorbonnes universitet, Daniel Mornet, likaledes ryktbar som utgivare, kommentator och forskare, skall talas i annat sammanhang.

Redan har flerstädes framskyntat, att vi nalkas vad som brukar kallas »Jetziger Stand der Forschung» eller vad som Schinz benämner »Etat présent des travaux sur Rousseau». Det behöver knappast sägas, då den statiska rubriken tillräckligt klart uttalar saken, att en sådan översikt endast ger en ögonblicksbild: redan i »skrivande stund» är det ursprungliga ögonblicket och den vetenskapliga situation, som orden söker fasthålla, passerade. Emellertid synes det, som om vid den tidpunkt, då Schinz' verk kom ut (1941), ett skede i Rousseau-forskningens historia gått till ända: dels hade kriget brutit ut och därmed de internationella förbindelserna rubbats, varför de schweiziska Rousseau-forskarna delvis inskränkt sina studier till Rousseau och Schweiz, dels har flera betydande litteraturhistoriker slutat sina arbetsdagars tal (Eug. Ritter, psykologen Havelock Ellis 1939, idéhistorikern Isaac Benrubi och Schinz själv, båda 1943, Ernst Cassirer 1945).

I anslutning till den »Conclusion», varmed Schinz ändrar sin kritiska bibliografi och därmed också sitt livsverk, skall här »l'état présent» antydningsvis karakteriseras som ett resultat av de förskjutningar, som uppfattningen av Rousseaus personlighet, författarskap och betydelse har genomgått under tidernas lopp.

Man kan med Schinz konstatera, att Rousseau som människa, som karaktär har blivit rehabiliterad. Han som redan av sina samtida och sedan av deras eftersägare betecknades som »féroce», »méchant», »scélérat», »hypocrite», framstår nu i en vida mera gynnsam dager: »la querelle d'Épinay-Grimm-Diderot, grâce à laquelle on voulait incriminer les récits des *Confessions*, apparaîtrait aujourd'hui sous un jour infiniment moins défavorable à Rousseau et surtout beaucoup plus défavorable à ses ennemis» (Schinz, s. 386); något liknande gäller också om trätan med Hume och om allt det anklagelsematerial, som hans åklagare framletat ur hans egna bekännelseskrifter. Men om man också gärna medger, att Rousseau inte bara, som han till läsarens leda bedyrar, hade »un cœur sensible» utan också »un cœur droit», att han efter måttet av sina krafter strävade att göra rätt för sig och tillfredsställa ett känsligt samvete, så är naturligtvis därmed inte hans kvarstående fel, hans omätliga högmod t. ex., förnekade — den truismen måste tilläggas. — Denna resning i Rousseau-affären är, betonar Schinz, främst ett resultat av den nya upplagan av *Correspondance générale*; han undervärderar härvid vad det betydtt, att arkivforskare, som tagit del av Rousseaus förut otryckta brev, en Ritter, en Buffenoir, en Frederika Macdonald, uppträtt som Rousseaus värtaliga försvarsadvokater.

Men att begripa, att en person är bättre eller sämre än sitt rykte är inte detsamma som att förstå honom i grund och botten. Också säger Schinz med rätta: »Il faut conclure que dans 'l'état présent' la psychologie de Rousseau n'est pas faite.» Det bör dock annoteras, att Schinz delvis övergivit den överlägsna hållning gent emot psykiatrien och psykiatrikerna, som han intog 1929 i sin *Pensée de J.-J. Rousseau*.⁹ Där om vittnar bl. a. hans intressanta kapitel *Le problème de la Folie de Rousseau* (s. 355 ff.), där han refererar en rad nya psykoanalytiska studier i Freuds eller Kretschmers anda och särskilt framhäver undersökningar av dr Schaad i Stuttgart (*Der Ausbruch der Geisteskrankheit J.-J. Rousseaus* (Erlangen 1928), av dr Cabanès (*Grands névropathes*, 1931, del 2) och framför andra av Havelocke-Ellis (*From J. J. Rousseau to Marcel Proust*, Boston 1935). Schinz citerar med gillande läkaren Cabanès' ord om Rousseau: »Il n'y a pas de cas plus complexe, plus difficultueux», och resumerar sedan Cabanès' mening, att Rousseau från början var »ett fall av psykopati och skulle bli ett fall av psykasten». Enligt Havelocke-Ellis, som Schinz skattar mycket högt, fastän han finner hans lärjungeskap till Kretschmer betänkligt, skulle Rousseau till sin läggning vara snarast cyklotym, en skygg människa, som efter sina förlöpnings förfäras över sin egen djärvhet.

Som en övervunnen ståndpunkt betraktar Schinz uppfattningen av Rousseau som »novateur». Han instämmer helt i ett ord av R. Gillouin: »Le prodigieux succès de J.-J. Rousseau a tenu non point à l'originalité des vues, mais tout au contraire à leur vaste diffusion préalable.» Det är alldeles samma mening som den Schinz själv framställt i *Pensée de J.-J. Rousseau*. Som ingen sats tycks ha blivit mera besannad än m^{me} de Staëls om Rousseau: »il n'a rien inventé», slår Schinz fast, att jakten efter Rousseaus källor är ett avslutat kapitel. — På denna punkt skulle man dock kunna hasardera en liten anmärkning och en fråga. Ligger det inte en risk för att uppfattningen av Rousseaus andliga orientering kan bli skev förborgad i det faktum, att han behärskade andra språk än de flesta av hans mer än sjuttio uttolkare? Rousseau kunde utom franska endast italienska, tyska kunde han inte alls och engelska föga mer. Några av de främsta Rousseau-forskarna, t. ex. Schinz och Mornet, står främmande för italienskan, vilket den sistnämnde för sin del på ett ställe beklagar¹, och därmed också i någon mån för det italienska inflytandet på Rousseau. Detta torde ha medfört, att den av italiensk musik och poesi inspirerade lyrismen i Rousseaus verk, särskilt i *La nouvelle Héloïse*, inte synes ha kommit till sin rätt i deras framställning.²

⁹ Den kritiska inställning mot psykoanalys och psykiatri, som utmärker Schinz, har som känt motsvarigheter hos ledande svenska litteraturhistoriker (Böök, Lamm, Werin, Henry Olsson) — måhända är den en internationell företeelse. Då den som skriver dessa rader var den förste svenske litteraturhistoriker som vågade ett — låt vara ofullkomligt — försök att ställa en litterär personlighet i psykiatrisk belysning (*Romantikern Stagnelius*, 2, *Saml.* 1925), måste det sägas, att jag inte delar denna avoghet, även om jag medger, att det är klokast att förhålla sig försiktigt avvaktande mot den vetenskap i vardande, som kallas psykoanalys.

¹ Mornet, *La nouvelle Héloïse*, 1, s. 110.

² Denna min förmodan har jag funnit bekräftad i ett 1949 utkommet stort arbete av Henri Roddier: *J. J. Rousseau en Angleterre au XVIIIe siècle* (se t. ex. s. 79, 80!). Min not är tillagd i jan. 1952 omedelbart före tryckningen.

Därpå kommer Schinz in på frågan om Rousseaus betydelse för eftervärlden. Närmast berör han Rousseaus förhållande till franska revolutionen. Och härvid gäller det främst i vad mån *Du Contrat social*, som även i andra avseenden är Rousseau-forskningens svåra crux, bidragit att hetsa upp den revolutionära stämningen före 1789. Detta har varit den allmänna meningen, inom vetenskapen företrädd bl. a. av G. Beaulavon, tills Mornet i flera skrifter, senast i en stor avhandling *Origines intellectuelles de la Révolution française* (1933), där han dock endast ägnar 4 sidor av 548 åt Rousseau, fullkomligt vänt upp och ned på den gamla uppfattningen genom att framkasta tesen, att det inte är *Le Contrat social* som lanserat den franska revolutionen utan den franska revolutionen som lanserat *Le Contrat social*: först efter Bastiljens stormning kom boken i ropet. Som Mornet är en vetenskapsman, som väl vet vad han vet och säger, skulle man tro, att Schinz gjort rätt i att ansluta sig till hans mening. Men Mornet och hans meningsfränder har inte fått behålla sista ordet. En professor i Sorbonne av elsassisk börd, Maurice Halbwachs (häktad under kriget av tyskarna och död i Buchenwald 1945) har 1940 och 1943 utgivit två avhandlingar över *Le Contrat social*, som jag endast känner genom en utförlig och upplysande recension av André de Maday i *Annales de J.-J. Rousseau* (1943—45). Både författaren och hans recensent bemödar sig framgångsrikt om att återställa den gamla meningen, att Rousseau genom *Le Contrat social* har mäktigt förberett den franska revolutionen och tryckt sin prägel på den förklaring av de mänskliga rättigheterna, varmed nationalförsamlingen inledde sitt reformarbete.

I *Annales Rousseau* (1946—49) har Maday lyckligt fullföljt sin bevisföring med *Rousseau et la Révolution française* (tillägg till korr.).

Rousseaus inverkan på den utomfranska förromantiken är en fråga, som Schinz i sin *Conclusion* inte inlåter sig på. Det har väl sin grund i att detta inflytande är lika vidsträckt som obesträtt, vare sig det gäller fransk, tysk, engelsk och man kan lugnt tillägga skandinavisk litteratur. Men Rousseau och den egentliga romantiken är en helt annan sak. Om hans betydelse för de franska romantikerna yttrar Schinz ytterst försiktigt, att den är liksom ogripbar både som kvantitet och kvalitet: »vem kan säga vad Lamartine och Musset skulle ha varit utan att ha läst Rousseau?» Så mycket mera tungt och avgörande faller hans omdöme om »la formule sensationnelle et simpliste de Lasserre», som sedan upptagits av Seillière, Lemaître, Barrès och Babbitt: »Rien dans le romantisme qui ne soit de Rousseau, rien de Rousseau qui ne soit romantique.» Denna formel, fortsätter Schinz, »beaktas i dag som förfelad och förlegad (périmée) av den som har minsta tanke på att bedöma ting objektivt.» Häri torde Schinz ha rätt. Båda leden i Lasserres retoriska fras är, såvitt jag förstår, falska. Men livskraften i Lasserres formel vittnar om att den till slagord tillspetsade överdriften alltid samlar flera och mera blint troende anhängare än det måttfullt, samvetsgrant och lugnt avvägda omdömet. Hans och hans eftersägares synpunkter på Rousseau och romantiken har på sistone fått även en svensk förespråkare i Folke Leander, författare till Verdandihäftet *Nya synpunkter på romantiken* (1944).

2.

Såsom framgått av ovanstående, ger här nämnda bibliografiska verk — utom *Annales Rousseau* — så gott som inga upplysningar om Rousseaus inflytande på världslitteraturen. Att fylla ut denna lucka är naturligtvis omöjligt för den som skriver dessa sidor: detta vore en livsuppgift för en polyglott forskare eller ännu hellre ett arbete, som skulle organiseras internationellt. Här kommer endast att hänvisas till några lästa avhandlingar på området och till en del bibliografiska litteraturförteckningar. Rousseaus inverkan på eftervärlden ses härvid så gott som uteslutande ur litteraturhistorisk synvinkel, fastän politiska och pedagogiska synpunkter naturligtvis inte helt kan avgränsas från de litteraturhistoriska.

Ett outhärligt fastän långt ifrån tillräckligt hjälpmedel för den som vill studera rousseauismens historia är *Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau*. Den som vill skaffa sig en överblick över rousseauismens öden på vår planet kan lämpligen utgå från några avhandlingar i 1912 års volym, med vilken Rousseau-sällskapet velat hufvästa 200-årsminnet av Rousseaus födelse. Han gör också klokt i att börja med den artikel av Gustave Lanson, som vackert inleder tidskriften. Genom denna uppsats, den förut omnämnda *L'unité de la pensée de Jean-Jacques Rousseau*, söker nämligen Lanson ge ett begrepp om rousseauismens art och om vad som kan betraktas som gemensam karaktär och tendens i Rousseaus obestriddigen motsägelsefulla författarskap. Utan kunskap härom löper Rousseauforskningen risken att mynna ut i förteckningar på parallellställena hos Rousseau och senare författare.

Lanson refererar först de forskare (Faguet, Lemaître, Espinas m. fl.), som i Rousseaus åskådning och författarskap velat se endast »incohérence et contradiction». Enligt dessa skulle Rousseau ha uppträtt än som upphetsad liberal, än som auktoritär socialist. Man resumerar, utvecklar Lanson vidare, hans verk till en enkel och bekväm formel: »Le *Discours sur l'inégalité*, c'est l'individualisme antisocial. Le *Contrat*, c'est le socialisme autoritaire, la *Nouvelle Héloïse*, c'est le régime patriarcal aristocratique, le *Contrat*, c'est le régime démocratique égalitaire.» Sedan sätter man dessa formler i en motsats mot varandra, som kan synas oförsonlig. Lanson söker därefter förklara och ibland bortförklara dessa motsägelser. Han visar upp att de hänger ihop med att Rousseau vid skilda tidpunkter ställts inför olika förhållanden och problem. Han söker också följa den ström av besläktat tanke- och känsloläggning, som trots allt kan förmärkas i Rousseaus författarskap. Detta innebär alltid en genèvarens revolt mot det franska samhället och Paris, alltid talar han för ett liv nära och närmare naturen: »liksom först Rom och Sparta, sedan patriarkerna och vildarna, ger Genève i sin tur symbolen för det sociala ideal, som Rousseau ställer upp mot upplysningens sekel och Frankrikes kulturella hegemoni; livet i Genève är mindre fjärrmat från naturen än livet i Paris, alltså är det bättre och när man försvarar det, försvarar man resterna av urtillståndet». Resultatet av undersökningen blir, perorerar denne utomordentlige genomskådare av människan Rousseau, att författaren var en stackars skygg drömmare, men verket något helt annat, det lever sitt eget liv: — — — »toute chargée d'explosifs révolutionnaires, neutralisant les

éléments de modération et de conciliation que Rousseau y a mis pour se satisfaire, elle (= l'oeuvre) exaspère, elle révolte, elle allume les enthousiasmes et irrite les haines» — — —. Denna kontrast mellan verket och människan är Rousseau själv heter det till sist.

Det är eget att se, att Daniel Mornet, som forskartyp i så många avseenden lik Lanson — båda är sanningskära, samvetsgranna, grundliga, kunniga, måttfulla, kritiska utan överdriven lust att mörkfärpa — kommit till ett annat resultat, när det gäller att avslöja rousseauismens innersta väsen och bedöma dess verkningar. Mornet, denne specialist på *La nouvelle Héloïse*, yttrar: »Souveraineté du 'cœur', rêverie, lyrisme, c'est le plus profond de l'âme de Rousseau, et c'est la marque décisive, précise, profonde, de son influence.» Han har tydligen inte särskilt fäst sig vid det revolutionära i Rousseaus författarskap, och härmed ligger i rät linje, att han, såsom ovan framhållits, velat förneka, att Rousseau förberett marken för den franska revolutionen. Däremot ger han Rousseau skulden för vad som Condorcet kallade »denna mani att tala om sig själv utan att det var nödvändigt, en mani som blivit ett slags mode och nästan en förtjänst». Det är ju genom denna överdrivna jagbetoning, som Rousseau ansetts förebåda romantiken.

Nyss anförda citat står att läsa i Mornets översiktliga studie *L'influence de J. J. Rousseau au XVIIIe siècle* (*Annales Rousseau* 1912, s. 53). Uppgiften att teckna rousseauismens historia under detta sekel fram till 1789 kunde näppeligen ha lagts i skickligare händer. Som den utomordentlige kännare av 1700-talet han är, söker han inte att lösgöra Rousseaus insats från andra besläktade influenser; tvärtom, han målar i stället i breda drag upp hela den kulturströmning, som kallats rousseauismen men som fanns redan före och samtidigt med Rousseau, med allt vad den inrymde av anti-intellektualism, känslökult, böjelse för det patetiska, natursvärmeri, kulturleda och kulturkritik, opposition mot fransk och parisisk kulturhegemoni osv., detta inte endast inom litteraturen utan också på andra områden — långt innan Rousseau våren 1756 grep sig an med sin roman *La nouvelle Héloïse*, hade t. ex. både teoretiker och utövande konstnärer icke blott känt sig rörda av det pastorala landskapet utan också hänförda av det s. k. »heroiska» (»le paysage héroïque») med vilda klippor, strömmar och berg; hur betecknande är det inte för tidssmaken, att redan från omkring 1750, alltså flera år innan Rousseau kommit på tanken att låta sin Saint-Preux ruva på självmordstankar i det brant stupande ödsliga klipp-landskapet vid la Meillerie, antecknade Joseph Vernet, målaren, i sin annotationsbok beställningar från borgare och världsmän på landskap med kaskader, klippor, trädstammar, ruiner och en »mycket hemsk storm» (s. 41)? Men i Mornets framställning reduceras inte Rousseau till att bli en av rousseauisterna: i Frankrike var han »den ende, som kunde tala med geni; därigenom tryckte han på litteraturen och sederna sin egen djupa prägel» (med hjälp av detta betraktelsesätt skulle man kunna förena m^{me} de Staëls ord, att Rousseau inte skapat något nytt, med Goethes, att en ny värld börjar med Rousseau).

Om det är med högst tvivelaktig rätt som Rousseaus vedersakare ställt den dygdige medborgaren från Genève till svars för den franska revolutionens och andra gräsligheter, så kan ingen komma från de faktiska belägg, som Mornet anför, på att Rousseau med sitt författarskap, särskilt

med *La nouvelle Héloïse*, direkt framkallat mycken »dygd», även i handling: mången övergav en lättfärdig förbindelse och återvände till sin make, resp. maka, Julies och hennes gemåls patriarkaliska välgörenhet stimulerade till välgärningar i stor skala och i vida högre grad än exempelvis Voltaires uppmaningar till »bienfaisance».³ I stället för stadens och flärdens tomma nöjen uppsöker man nu lantlivets oskyldiga behag. — Mornet har uppmärksammat, att när *Emile* kom ut (1762), den pedagogiska diskussionen fortsätter fackmännen emellan, som om ingenting hänt, men att de tvister, som förut blott upprört männen av facket nu sprider sig till allt vidare kretsar (s. 48). — »La sensibilité est le principe le plus fécond en vertus» — — — »la dureté de coeur n'est elle pas le premier des crimes aux yeux de celui qui est le Dieu même de la sensibilité» — i ord som dessa, som uttalas av glömda skribenter mot slutet av 1700-talet (s. 51) men som återger vitt utbredda meningar, tycker sig Mornet höra ekon av Rousseaus förkunnelse. Det finns ingenting nytt i den savoyardiske lantprästens bekännelse, framhåller Mornet, men det var Rousseau som gav hans vältaliga utgjutelser »l'attrait du scandale et de la persécution». Man landsförvisade Rousseau från land till land, oräkneliga motskrifter avslöjade misstagen i lantprästens förkunnelse. Men det blev le vicaire savoyard och den naturliga religionen som triumferade över kyrkorna och den traditionella teologien. »Rousseau a fait la fortune de la religiosité», fastslår Mornet (s. 52).

Så har Rousseau över hela linjen givit förhandenvarande åskådningar och stämningar en styrka, som fört dem till seger. »Jean-Jacques har inte skapat förkärleken för känslan men han har gjort denna tyrannisk» (s. 52). Före honom fann man ofta verkligheten bedräglig och medelmåttig, tillfogar Mornet, efter honom fann man, som han själv säger, att »le pays des chimères est le seul digne d'être habité». Efter hans föredöme försjunkar de franska romantikerna i »des méditations profondes» och »des recueils solitaires».

När Mornet kommer in på Rousseaus direkta litterära inflytande, kunde han, enligt min mening, ha tryckt mera på Rousseaus betydelse för den franska exotismen. Bernardin de Saint-Pierre har i sina anteckningar om Rousseaus liv och verk mångenstädes vittnat om att han från sin mästare övertagit svärmeriet för de ädla vildarna för vidare befordran till Chateaubriand, som f. ö. direkt berusat sig av Rousseaus tirader. — När Mornet så går in på frågan om Rousseau i Tyskland mot slutet av 1700-talet, visar han sig mycket väl förtrogen med den litterära situationen där. Fastän han härvid naturligtvis inte bygger på originalforskningar på samma sätt som i det föregående, kan han mycket väl bedöma, verifiera och gallra. En iakttagelse synes värd att fästa uppmärksamheten på. »Kant, Schiller, Herder ont admiré Jean-Jacques passionnément», säges det, »mais ils l'ont aimé d'un amour qui fut inconstant» (s. 61). Detta är säkerligen alldeles riktigt och blir väl bestyrkt av det följande. Fallet tycks inte vara enastående. Det gäller inte bara om dessa stora tyskar utan om andra, att de från början gripits av Rousseau-feber för att sedan nyktra till, det gäller om vår Thorild, om flertalet av de tyska romantikerna och om den

³ I senare undersökningar har Mornet ytterligare utökat sin samling av exempel på hur Rousseau inverkat på sederna med sin roman (se hans edition av *La nouvelle Héloïse*, 1925, 1, s. 237—268).

engelska »sjöskolans» poeter. Också beträffande England, Italien och Spanien har Mornet mot slutet av upplysningens sekel inregistrerat en på sina håll våldsam förtjusning för Rousseau, som gick över alla gränser men i allmänhet var av övergående art. I fråga om Rousseaus betydelse för sina egna landsmäns litteratur hänvisar Mornet till några sammanfattande ord av G. de Reynold, som i samma årsskrift bidragit med en intressant studie *Rousseau et la Suisse*: »Comme en Allemagne, il affermit l'existence d'une race, d'une pensée, d'une poésie étrangères à la mode parisienne.»⁴ Olika sidor av detta ämne har senare ur skilda synvinklar blivit belysta av Al. François: *Le premier »Discours» de Rousseau en Suisse, Ann. Rousseau* (1946—49) och W. Stutzer: *J.-J. Rousseau und die Schweiz* (1950; — tillägg till korr.).

Uppdraget att i ett kort sammandrag teckna *Rousseau et le XIXe siècle* har lämnats till Harald Höföding. Genom en monografi över Rousseau (*Rousseau og hans filosofi*, 1896) och genom att tillerkänna Rousseau en framskjuten plats i sin monumentala *Den nyere filosofis historie* (1894—95, liksom monografien översatt till tyska och franska) har han kvalificerat sig för denna oerhört svåra uppgift. Höföding är väl medveten om svårigheterna: han framhåller t. ex. att många som inte stått under Rousseaus inflytande likväl har reagerat på samma sätt som denne, därför att de ställts inför samma eller liknande problem och haft samma läggning. Andra har däremot indirekt påverkats av hans idéer, utan att känna deras ursprung. Höföding skiljer bestämt mellan Rousseaus direkta och indirekta inflytande. Rousseaus främsta princip anger han med orden: »Rendez l'homme un!» För att tillämpa den »vädjade han till livets omedelbara och spontana former, till det emotionella i livet i opposition mot det intellektuella» (s. 71).

Rousseaus direkta litterära inflytande spårar Höföding som många före honom främst hos franska och i mindre mån engelska romantiker och hos tyska klassiker. Av franska författare nämner han särskilt Chateaubriand, som av Rousseau mottog djupa religiösa och poetiska impulser, m^{me} de Staël, som av Rousseau introducerades i det romantiska livet, Lamartine, som i sin ungdom ägnade sin mästarare en fullkomlig kult och vars s. k. filosofiska diktning är fullkomligt genomdränkt av Rousseaus anda, Lamennais, vars *Paroles d'un croyant* kallats »le Contrat social mis en paraboles» och slutligen George Sand, som ännu på sin ålderdom erkände Rousseau som sin andlige fader i kvinnligt exalterade ordalag: »Quant à moi je lui reste fidèle, fidèle comme au père qui m'a engendrée, car s'il ne m'a pas légué son génie, il m'a transmis comme à tous les artistes de ma troupe, l'amour de la nature, l'enthousiasme du vrai, le mépris de la vie factice et le dégoût des vanités du monde.»⁵ — I den engelska littera-

⁴ Martin Lamm har i *Upplysningstidens romantik*, 1918, 1, s. 253 ff., framhållit Reynolds undersökning, av vilken framgår, att Rousseau i sitt författarskap liksom i brännpunkter samlar redan förefintliga åskådningar, i detta fall den mot fransk kultur fiendliga patriotiska helvetismen, och för dem till seger tack vare sin formulerings-skicklighet.

⁵ Med hjälp av Höfödings hänvisningar kan man leta sig fram till avhandlingar, som berör Rousseaus förhållande till de nämnda franska romantikerna, exempelvis Marc Citoleux: *La Poésie philosophique au XIXme siècle: Lamartine* (1906); Léon Séché: *Lamartine de 1816 à 1830* (1906); V. Giraud: *Les origines du »Génie du Christianisme»* (1911); René Doumic: *George Sand* (1909), vars första kapitel bär rubriken »La fille de Rousseau». Dessa forskares resultat tyckes knappast ha blivit bestridda.

turen är hans inflytande knappast märkbart, menar Höffding.⁶ Däremot har han utövat en stor indirekt påverkan på det tyska tankelivet under seklet: »genom förmedling av Herder och Lessing, av Kant och Fichte, av Goethe och Schiller, de stora grundarna av den tyska humanismen, har han haft en avgörande betydelse för det nittonde seklets intellektuella liv». (Rousseaus förhållande till tysk och engelsk litteratur kommer nedan att behandlas i samband med några specialundersökningar.)

Ännu mera intressant blir Höffding, när han lämnar Rousseaus direkta och indirekta inverkan och ger sig i kast med de tänkare, som i ett liknande andligt läge har oberoende av Rousseau reagerat på samma sätt som han. Författaren till *Den nyere filosofis historie* bygger inte längre på andra forskares framställning utan på sin egen omedelbara förtrogenhet med det nittonde seklets filosofer.

Höffding konstaterar först, att vid medlet av 1800-talet nya åskådningar tränger igenom, som ger tiden släktttycke med upplysningstidevarvet, då Rousseau uppträdde. Romantiken, över hela frontlinjen upplysningens motståndare, lutade mot sitt fall eller höll på att förstelna. Hegels filosofi markerade höjdpunkten av en strävan att betrakta alla de »aspirationer och ansträngningar, som föds av insikten om de stora livsproblemen, som utkast till det som klart framträder i den rena tankens sfär». Naturvetenskapernas uppsving medförde visserligen en reaktion mot den abstrakta spekulationen, men medförde samtidigt övertygelsen, att tack vare naturvetenskaperna »on était parvenu à définir pleinement les rapports personnels de l'individu avec la vie, toute aspiration, toute foi». För att intet må gå förlorat eller förvanskas är det väl säkrast att fortsätta med Höffdings förfranskade prosa: »En réalité, la grande question soulevée par Rousseau était précisément de savoir si l'expérience immédiate, acquise face à face avec la nature et déposée dans une âme profonde et sensible, ne serait pas d'une certaine importance, peut-être même le véritable élément fondamental.» — Skulle man uttrycka sig enklare och grövre än Höffding, kunde man väl säga, att vid mitten av 1800-talet romantiken ebbar ut och avlöses av en ny upplysning — skada, att inte Höffding präglar termen »den nya upplysningen», han hade haft auktoritet att göra det — och att med naturalismen och positivismen en ny utåt- och framåtriktad rörelse träder fram, som i anslutning till de uppblomstrande naturvetenskaperna tänker och talar radikalt, samt att motståndsmän mot den nya summariska intellektualismen och materialismen gör sig hörda, liksom ett århundrade tidigare Rousseau.

I jämförande karakteristiker för nu Höffding fram Rousseau och de ledande under 1800-talet. Han avslöjar förvånande likheter mellan Rousseaus och Carlyles inställning till kulturen, utan att dock något direkt samband föreligger. De båda kalvinistiskt påverkade tänkarna ställde sig lika avvisande gent emot vetenskapens försök att helt förklara naturen och människan. En människa, som inte kan förvånas inför tillvaron, är, menade Carlyle, även om hon behärskade Hegels himmelska mekanik och logik, inte något annat än »ett par glasögon, bakom vilka inte finns några ögon».

⁶ Höffding gör dock ett undantag för Wordsworth och Southey; han stöder sig härvid på Charles Cestre: *La Révolution française et les Poètes anglais 1789—1809* (Paris 1906), en avhandling, vars resultat utnyttjats av senare forskning.

Emersons och Ruskins attityd liknar Carlyles, fastslår Höffding (skada, att han så flyktigt går förbi dessa, av vilka åtminstone Ruskin både kände och bekände sig som Rousseaus hängivne lärjunge!).

Längre dröjer Höffding vid Rousseau och Kierkegaard, vilken sistnämnde så starkt ingripit i hans egen ungdomsutveckling och kamp för klarhet. I sin paradox: »Personligheten är sanningen», ställer Kierkegaard enligt Höffding kampen för individualiteten inte endast mot den objektiva vetenskapen utan också mot kyrkan och den traditionella tron. Kierkegaard var inte förtrogen med Rousseau — hade han känt honom, skulle han snarast ha hyst antipati, försäkrar Höffding — men hans dubbla front mot officiell kristendom och vetenskap är densamma som Rousseaus (och Carlyles). — En som både kände till Rousseau och avskydde honom var däremot Nietzsche, som placerade honom bland »Meine Unmöglichkeiten» (där Rousseau f. ö. befann sig i gott sällskap, såsom Höffding maliciöst inflickar). Detta hindrar inte att Nietzsche i ett viktigt fall företer en överensstämmelse med Rousseau, som bottnar i andlig frändskap och omsättes i åskådning: i sin Dionysoskult fann han ett uttryck för den över alla bräddar strömmande entusiasm, som också för Rousseau betecknade livets höjdpunkt. — I Leo Tolstoj finner slutligen Höffding en ny Rousseau, som under sin jordevandring och sin författarbana medvetet och med tunga steg går i sin mästaress spår. Höffding har härvid god hjälp av en undersökning av Isaac Benrubi, som skall kommenteras i fortsättningen.

I ett följande kapitel talas om Rousseaus stora betydelse för modern psykologi — denna passus intresserar mycket — och för det religiösa livets förnyelse till fri religiositet — dessa sidor av den store religionspsykologen, där han nämner Schopenhauer, intresserar ännu mer. Mot slutet nämner han kort och torrt, att Rousseau betraktas som grundläggare av den moderna pedagogiken. Mindre givande synes mig vad Höffding har att säga om Rousseau och den politiska utvecklingen under århundradet.

Innan vi går över till mera specialiserade framställningar av Rousseau och eftertida kulturströmningar, verk och människor, måste vi dröja vid ett verk, som av många rättrogna »rousseauister» så gott som blivit uppfört på index: här syftas på Irving Babbitts omstridda *Rousseau and Romanticism* (1919).⁷ En förtjänst måste dock även den mest rabiate motståndare tillerkänna detta Harvard-professorns utmanande verk: det avslutas med en utförlig bibliografi. Blygsamt kallar han sin bibliografi på mer än 20 sidor ett fragment av ett fragment, vilket inte hindrar att även ett ofullständigt arbete kan ge många uppslag. Den period, som Babbitt begränsar sig till, är 1795—1840, den romantiska alltså. — Bibliografien inledes med en förteckning på franska, tyska, engelska och amerikanska litteraturtidskrifter, varvid de som har en fortlöpande bibliografi, fått ett särskilt utmärkelsetecken. Därpå nämnes några få sammanfattande verk, bl. a. H. Hettners klassiska *Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts* (5:e uppl., 1909), vars gamla goda anseende tycks kvarstå orubbat till denna dag, och L. P. Betz: *La Littérature comparée* (2:a uppl. 1904). Så presenteras den geografiskt och nationellt specialiserade litteraturen under ru-

⁷ En nedgörande kritik har Schinz levererat i *Annales Rousseau* 1920—21, s. 246. — Babbitt har också i en mängd andra skrifter, främst *The new Laocoon, an Essay on the Confusion of the Arts* (1910), behandlat Rousseau och romantiken.

brikerna »English field», »French field», »German field». — Två anmärkningar måste dock riktas mot bibliografien. Den första är avsaknaden av the »American field». Att Rousseau spelat en stor roll för den amerikanska litteraturen är uppenbart; man behöver blott nämna namn som Jefferson, Cooper, Emerson, Longfellow och Walt Whitman, för att även en med dessa mindre förtrogen skall få associationer av olika sidor av Rousseaus författarskap. Den andra anmärkningen är denna: Babbitt har visserligen med en stjärna betecknat de arbeten, som han ansett betydande, men däremot inte givit någon aning om vilka av de många verken som verkligen behandlar förhållandet mellan Rousseau och romantiken. Av de här upptagna avhandlingarna torde de flesta handla antingen bara om Rousseau eller bara om någon annan (ett viktigt undantag bildar dock de arbeten, som sorterar under rubriken »Rousseau: Réputation and Influence» s. 408).

Den som tacksamt granskat den i stort sett förtjänstfulla bibliografien och i överskriften ser ett löfte om en litteraturhistorisk utredning av Rousseaus förhållande till romantiken och hoppas få se fördolda länkar i ett stort sammanhang avslöjade, blir dock bedragen och besviken, när han fördjupar sig i den ganska digra boken. Redan dispositionen skvallrar om att löftet inte skall infrias. Den är inte identisk med bibliografiens, m. a. o. vi får inte följa rousseauismens skiftande öden under romantiken på det franska, tyska och engelska språkområdet. I stället är den i det närmaste kongruent med den som Ricarda Huch lanserat i sitt kända verk om den tyska romantiken; det framgår av kapitelrubriker som »Romantic Genius», »Romantic Imagination», »Romantic Love», »Romantic Irony» osv. — dock finner man inte ett spår av den själsfrändskap med de skildrade, som man möter hos Ricarda Huch och som kommer en att tro, att hon hört sina romantiska poeter läsa upp sina egna dikter. Dispositionen visar oförtydligt, att Babbitt anser, det rousseauismen och romantiken, mellan vilka två begrepp f. ö. Babbitt sätter likhetstecken, skulle vara ensartad i de tre kulturländerna. Och dock är det djupa klyftor, som skiljer fransk romantik från all annan, klyftor, som blev uppenbara redan för en Atterbom, när han stiftade bekantskap med Hugo. Att gå närmare in härpå är naturligtvis omöjligt, ännu mindre i vad mån olikheterna hänger samman med att de franska romantikerna intog en helt annan ställning till Rousseau än romantikerna i Tyskland (och Sverige).

Utan att först bevisa den utgår Babbitt från Lasserres sats, att ingenting finns i romantiken, som inte stammar från Rousseau och att ingenting finns hos Rousseau, som inte är romantiskt. För att ta påståendets sista del först måste man medge, att hans energiske antagonist Schinz kommit sanningen om Rousseaus natur närmare, när han hos honom fann både en romantisk själ och en »romersk» och att stora delar av Rousseaus författarskap har mycket litet med romantik att skaffa. Att Lasserres tes i sin första del är en våldsam överdrift, kommer att framgå av referatet av undersökningar, som verkligen strävar att klarlägga de litteraturhistoriska sammanhangen. Avsikten med denna överdrift, som gör Rousseau inte till exponent för romantiken utan till dess upphov, är naturligtvis att ställa honom till svars för romantiken och särskilt dess avarter. »Av deras frukt skolen I känna dem», citerar Babbitt (Introduction, s. xvi) och låter så Rousseau sota för alla de misstag, som hans okritiska

läsare möjligtvis kan ha begått. Han är dock inte okunnig om Lansons påpekande, att den Rousseau, som upprört världen, är Rousseau extremisten (varav väl närmast skulle följa, att det vore på tiden att ta reda på även andra sidor i hans personlighet och författarskap, fastän Babbitt drar den alldeles motsatta slutsatsen). Just à propos Rousseau är de ord, som Brunetiére någonstades yttrat, tankvärda, nämligen att det märkliga med vissa människor är inte vad de sagt, utan vad man trott att de sagt.

I likhet med sin landsman P. E. More i dennes *The Drift of Romanticism* (Boston and New-York 1913)⁸ betraktar Babbitt romantiken som en objuden gäst, en inträngling i kulturen. Även om man tar hänsyn till att i andra länder än vårt äldre litteratur oftare får tjäna som underlag för dagsaktuell debatt, så är det eget att man inte skall kunna se på gångna tiders åskådningar med något av det lugn, som tidsavståndet borde skänka och att generella omdömen som Geijers att upplysningen var en »dålig sak», vilket när det fölldes (1806) både var självständigt och före sin tid, och Babbitts »There is no such thing as romantic morality» (s. 217) bör ha sett sin tid.⁹ I själva verket vore det mera fruktbart att under vår tid, så rik på ruiner även av åskådningar, i upplysningen och romantiken se skolexempel på den Hegelska historieuppfattningen, dvs. se upplysningen som tesen, romantiken som antitesen, vilket den i full utsträckning också var, och senare tidsriktningar som synteser, då visserligen än det upplysningsmässiga, än det romantiska synsättet övervägt. Att människoanden, för att använda ett av Viktor Rydbergs älsklingsord, kunnat skapa både upplysningen och romantiken, som bägge var på sitt sätt ökat kulturarvet, är väl om något ett bevis på dess innehållsrikedom och skaparkraft. Även den som innerst inne, dvs. inte officiellt som historiker, är benägen att ta parti för den upplysningsbetonade riktningen i kulturens historia, måste kunna medge, att det funnits och finns en stor romantik (likaväl som en stor upplysning), låt vara att denna (liksom upplysningen) i sitt släptåg hade en del avarter och vulgarismer (värst är kanske obskurantismen). När jag skrev min gradualavhandling, mäktade jag inte i förordet trots allt det uppbåd av litteratur, som kallats till hjälp, ge en definition av begreppet romantik utan måste nöja mig med att framhäva olika sidor av detsamma.¹ Nu skulle jag dock tro, att romantiken både som mentalitet och kulturströmning kunde betecknas som uttrycket för människans strävan att bryta sin mänskliga begränsning. Och häri ligger säkerligen något stort.

Babbitt rör sig dock vanligen med ett annat motsatspar, nämligen klassicism — romantik. Den klassiska litteraturen hävdar han inte blott mot

⁸ Mores bok har jag inte läst, men Babbitt själv (*a. a.*, s. 400) och Schinz i sin anmälan av Mores avhandling (*Annales Rousseau*, 1914—15, s. 200) stämmer överens i att de båda amerikanerna är meningsfränder.

⁹ Att här inte spelas ut ett lösryckt citat framgår av den följande meningen: »The innovations in ethics that are due to romanticism reduce themselves on close scrutiny to a vast system of naturalistic camouflage.» Lättvindig är också den bevisföring, varav Babbitt dragit sin slutsats. Han sammanställer några enligt min mening i sin sanning sköna ord av Saint-Preux om att i kärleksupplevelsen förnimmelsen av tiden försvinner (»Il n'y avoit pour moi ni passé ni avenir»...) med några versrader av liknande innehåll av Browning, också dessa av underbar skönhet (ss. 216, 217), och saken är klar.

¹ *Studier i Stagnelii romantik* (1923), s. IV.

romantiken utan också mot realismen, men romantiken kommer inte därför ur skottlinjen, ty Babbitt söker göra gällande (s. 104, 105 och passim), att realismen endast är en romantik, som börjat gå på alla fyra, och att båda endast är olika sidor av naturalismen.² Vad som förenar det omaka paret är oviljan mot decorum.

Det vore orättvist att påstå, att den som i Babbitts *Rousseau and Romanticism* söker bidrag till rousseauismens historia går alldeles tomhänt från boken. Han får inte se några utvecklingslinjer dragna men en eller annan punkt belyst. Han får läsa (s. 43), att Rousseau hjälpt Schiller att tro på människans naturliga godhet, vilket är riktigt och viktigt om också inte nytt, han blir påmind om att Goethe själv berättat, att han, när han författade sin *Tasso*, inte bara tänkte på sig själv i sitt brydsamma förhållande till fru von Stein och på den italienske skalden, utan också hade sina tankar hos Rousseau och hans oroliga lynne och levnad (s. 85), han får reda på att Hazlitt, den ryktbare kritikern, i sin ungdom läst *La nouvelle Héloïse* och *Les Confessions* under strömmande tårar (s. 235). Egentligen är Babbitt ute på jakt efter säkra belägg på omedelbar personlig kontakt mellan romantikerna och deras presumerade lärofader Rousseau, men jaktbytet har blivit ringa. Varför? Kanhända därför att i verkligheten åtminstone de icke-franska romantikerna inte annat än undantagsvis uppehållit direkta förbindelser med Rousseau.

Så mycket mera talrika är parallellerna mellan uttalanden av Rousseau och andra, som pressas till likhet. Detta händer särskilt när författaren vill leda i bevis, att Rousseau är en efter världens corruptor (märk t. ex. hur han (s. 50) med utgångspunkt från Rousseaus bekanta ord i *Bekännelserna*, att om han icke är bättre än andra så är han dock olik dem, gör Rousseau till den ansvarige prototypen till Chateaubriand, Sainte-Beuve och Victor Hugo, vilka alla är till fåfänga genomträngda av övertygelsen att inte vara som andra); också lusten att »épater les bourgeois» härleder Babbitt från Rousseau, som nog var fri från den, ja i den sistnämndes armeniska kostym, som han måste bära av besvärliga hygieniska skäl, ser han mönstret till den scharlakansröda väst, varmed Gautier försökte reta galla på publiken vid uruppförandet av *Hernani* (s. 60).

Det behöver väl knappast sägas, att med all denna min polemik inte ett ont ord är sagt om Babbitts egen estetiska och etiska livsåskådning och de ideal han företräder i *The new Laocoon* och *Rousseau and Romanticism*. Dessa äro klassicismens: ordning, klarhet, formens fasthet, precision och koncentration, självbehärskning, måttfullhet, common sense. De har naturligtvis sin åtminstone intermittenta giltighet. Vad som här varit föremål för kritik är att tendensen i Babbitts böcker snedvridit fakta och hindrat en objektiv framställning av den litteraturhistoriska utvecklingen.

Som ett försonande slut må tillfogas, att Babbitts bok trots allt är givande. Hans beläsenhet är stor. Visserligen har den sina gränser — när det gäller litteraturen 1600—1700, har han inte tagit ett fjät utanför den franska, tyska och engelska litteraturens område, men inom dessa vida domäner är han mera bevandrad än de flesta. Han är förtrogen med den

² En liten kärna av sanning kan man måhända hitta i Babbitts tes, åtminstone beträffande den franska romantiken, inom vilken man kan finna mer av realism än i någon annan, ja som i många fall kan rubriceras som en övergång till realismen.

antika litteraturen, särskilt den grekiska, där han möter lärare och mästare i Sofokles och Aristoteles. Men han har utsträckt sina kunskaper också till östern, på originalspråket läst om Buddha och — visserligen i översättning — lärt känna »orientens Aristoteles», Confucius. Få böcker torde rymma en sådan rikedom på citat, bevingade ord. Även den som i motsats till Babbitt är djupt övertygad om »skadan av en uteslutande smak» får ofta anledning att dröja lyssnande vid något som är väl sagt. Ty hans bok är med alla sina brister ett väldigt ekofång för välljudande röster ur det förflutna.

Från dessa allmänna framställningar av Rousseau och eftervärlden, enkannerligen romantiken, övergår vi till hans inflytande på skilda länders litteratur. Vad Frankrike beträffar, får vad som redan är sagt anses räcka för denna summariska undersökning. Främst tas här sikte på Rousseau i England och Tyskland.

Beträffande Rousseaus inverkan på det engelska kulturlivet under 1700-talet kan först nämnas, att en recension av Annie Marion Osborns *Rousseau and Burke* (1940), författad av László Ledermann, hänvisar till några betydande verk av H. Laski (*Political Thought in England from Locke to Bentham*) och Leslie Stephen (*History of English Thought in the Eighteenth Century*), i vilka det engelsk-franska idéutbytet under 1700-talet och i samband därmed Rousseaus påverkan beröres.³

Men när det gäller Rousseau och 1700-talets England, är det överflödigt att trötta med långa uppräknningar av boktitlar. Nyligen (1949 l. -50) har utkommit ett vittomfattande och sammanfattande verk om detta stora ämne, som också innehåller en rikhaltig bibliografi, fjorton sidor stark.⁴ Här åsyftas *J.-J. Rousseau en Angleterre au XVIIIe siècle* av Henri Roddier.

Författaren har tidigare (1938) publicerat en studie över det mångomskrivna ämnet *La querelle Rousseau Hume* i *Revue de Littérature comparée*, och hans digra verk (435 tättryckta sidor) ingår i den betydelsefulla skriftserien *Etudes de littérature étrangère et comparée*. Genom sin blotta existens är Roddiers storverk ett vackert och oemotsägligt bevis på vad den komparativa forskningen kan åstadkomma och har åstadkommit. Med utgångspunkt från »Rousseau de l'histoire», dvs. Rousseau sådan han framstod för samtiden och den närmaste eftervärlden, går Roddier över hela fältet och i anslutning till Rousseaus huvudverk kommer han in på Rousseaus inflytande på alla områden av engelsk 1700-talskultur: inom kulturdebatten, skönlitteraturen, pedagogiken, religionen och politiken.

Om nu den som söker upplysning om Rousseau och England under 1700-talet, kan gå till Roddiers avhandling och bibliografi som till ett dukat bord, så är det så mycket svårare ställt för den som vill ha klarhet över Rousseaus inverkan på den engelska kulturen under det följande seklet. På grund av bristen på bibliografiska verk och översiktliga arbeten måste nog den som är ute i detta ärende treva sig fram på egen hand, lik-

³ Ledermanns recension ingår i *Annales Rousseau*, 1943—45.

⁴ Om bibliografiens art och spännvidd får man ett begrepp redan av dess underrubriker: *Bibliographies, Encyclopédies et ouvrages encyclopédiques, Jean-Jacques Rousseau, Bibliographie des traductions anglaises des oeuvres de Rousseau, Revues de l'époque, Ouvrages du XVIIIe siècle et antérieurs*. Se f. ö. min rec. i *Lychnos* 1952!

som författaren till dessa sidor har måst göra. Nedan följer dock några välmentade anvisningar.

I den för vårt syfte så lämpade jubileumsårgången 1912 av *Annales Rousseau* träffas en trettio sidors resumé av forskningsresultaten rörande *Rousseau en Angleterre au XIXe siècle*. Författad av Edmund Gosse är den i hög grad instruktiv trots sitt ringa omfång. Den enda anmärkning som referenten törs framställa är att den med ett undantag saknar litteraturanvisningar, trots att det är klart, att den inte i allo bygger på originalforskningar (så grundar sig nog sidorna om romantikerna delvis på Cestres ovan nämnda bok).

Enligt Gosse skulle den infernaliskt skickliga men grovt och populärt förenklande diatrib, som bar rubriken *Letter to a Member of the National Assembly* (1791) och som var författad av ingen mindre än Burke, ha starkt bidragit till att minska Rousseaus anseende och inflytande på den norra sidan av kanalen. Burkes tory-färgade angrepp framkallade naturligtvis ett motanfall från whigs' radikala flygel. Burke var i England den förste, som angav Rousseau som det brottsliga upphovet till franska revolutionen, inte minst dess gräsligheter. För att göra sin sak grundligt, försökte Burke också förringa Rousseau som stilist. Dock lyckades han inte bryta ned den grundmurade popularitet, som *La nouvelle Héloïse* åtnjöt i vida lager. I romanens spår växte fram emot 1800 upp en hel flora av efterbildningar, som förtvinade först när Walter Scott kom med sina historiska romaner.

Den gryende oppositionen mot Rousseau var alltså av övervägande politisk art. I Rousseaus författarskap var helt naturligt *Le Contrat social* stöttestenen; den stötte under revolutions- och Napoleons-tiden bort många, som låtit sig fångas av *La nouvelle Héloïse* och *Emile*. Den av Geijer lästa moderatliberala *Edinburgh Review* yttrar år 1809 om *Le contrat social*: »Den innehåller djupa iakttagelser och många glänsande och upphöjda tankar vid sidan av — det måste man medge — mycket som inte är något annat än utförbar och tvivelaktig teori.» Liksom i Frankrike blev Melchior Grimms *Correspondance Littéraire* (1812) och m^{me} d'Épinays *Memoarer* (1818), vilka båda snart översattes till engelska, ödesdigra för Rousseaus rykte. Dock hade han en betydande förespråkare i den ryktbare kritikern Hazlitt, som i *The Round Table* (1814) hade anbefallt *Les Confessions* som den yppersta av Rousseaus skrifter och som i sin *Liber Amoris* (1823) enligt Gosse (s. 144) av alla engelska litteratörer under århundradet kom närmast mästaren från Genève och *Bekännelsernas* författare. Hazlitt publicerade också en essä *On the character of Rousseau*, som — här citeras fortfarande Gosse — inte överträffats av någon engelsk studie över Rousseau före John Morleys monografi. Rousseaus påverkan på sjöskolans poeter, Wordsworth, Southey och Coleridge, blir blott flyktigt berörd i Gosses studie, eftersom denna påverkan tillhör 1700-talet. En ungdomlig gejsirliknande entusiasm som deras för Rousseau brukar lägga sig lika fort som den brutit ut. Men just skärpan i deras senare kritik av f. d. idolen skvallrar om hur stark deras ursprungliga förtjusning varit.

Utförligare blir Gosses framställning, när han (s. 146 ff.) kommer in på Rousseaus inverkan på Byron och Shelley. Gemensamt och intensivt upplevde de stora engelska diktarna under sommaren 1816 Rousseau i dennes

egen hembygd. När det gäller att till sitt rätta värde uppskatta Rousseaus betydelse för den engelska romantiken, är denna upplevelse av sådan vikt, att den borde belysas också med andra ljuskällor och från andra håll än Gosses. Härtill blir tillfälle att återkomma, sedan referatet av Gosses studie avslutats.

I några grandiosa strofer i *Childe Harolds* tredje sång har Byron enligt Gosse givit Rousseau »den mest passionerade hyllning, som någonsin en stor författare ägnat en annans verk». Men lord Byron hade inte varit lord Byron, om han inte utformat denna hyllning till en utmaning mot det officiella England och mot alla dem som där motarbetade Rousseaus inflytande. I *Quarterly Review* tog också Walter Scott Byron i upptuktelse för hans överdrivna lovord och utsträckte agan också till Rousseau och *La nouvelle Héloïse*, vars »tråkighet inte ursäktade dess raffinerade immoralitet». Den konservativa kritikern såg också i Rousseau den »förste aposteln» för den fördärvliga franska revolutionen.

Under den victorianska perioden smälte Rousseaus inflytande och anseende bort som en »snögubbe i solen». Till en början chockerade han dels som den revolutionäre upphovsmannen till de båda »discours» och till *Le Contrat social*, som hårt kritiserades, dels och framför allt som den egenrättfärdige och oblyge författaren till *Bekännelserna*. Gosse har givit en inträngande karakteristik av det världsfiendliga, moraliserande religionsnit, som alltid på sin vakt mot synden under de första decennierna av drottning Victorias regering förlamade det profana kulturlivet. Enligt ledaren för denna rörelse, Simeon, borde läsaren inför varje litterärt arbete ställa sig frågorna: »Söker denna bok förnedra syndaren? upphöja Frälsaren? driva till helighet?» Det kräves ingen lärd utredning för att visa upp huru böcker som *Les Confessions* och de första delarna av *La nouvelle Héloïse* skulle stå sig mätta med dessa mått. Efter en tid försvann också Rousseau så gott som ur den allmänna diskussionen.

Under denna nedgångstid för Rousseau märktes emellertid två betydande författare, som enligt egen utsago mottagit livsavgörande intryck från Rousseau: George Eliot och Ruskin. Den förstnämnda erkände, att den »mäktiga fläkten av Rousseaus fantasi» hade livat henne och lärt henne att tänka och uttrycka sig klarare. Samma år (1849), som George Eliot fällde dessa ord i brev till en vän, företog John Ruskin en pilgrimsfärd till les Charmettes. Liksom Rousseau mer än 100 år tidigare upplevde den trettioåriga Ruskin märkliga ting på denna plats. Enligt M. Cooks *Life of Ruskin* (1911), till vilken Gosse hänvisar, hade först vid detta tillfälle allt det revolutionära i Ruskins natur (»l'esprit de révolte») börjat röra på sig. Samtidigt upptäckte han sin andliga släktskap med Rousseau. Ingen människa liknade han, efter sin egen beaktelse år 1862, mera fullständigt, ingen kände han sig stå närmare. »Därom har jag kommit till klarhet genom *La nouvelle Héloïse*, *Les Confessions*, hans politiska skrifter och hans liv i l'Ile Saint-Pierre», tillägger Ruskin förklarande. Gosse anser Rousseaus inverkan på Ruskin vara hans viktigaste på den engelska 1800-talslitteraturen över huvud. »Utan Rousseau skulle det aldrig ha funnits en Ruskin.»

Gosse avrundar sin studie med några lovord om John Morleys »klassiska» biografi över Rousseau (1873). Denna har åter väckt hans landsmäns intresse för mannen från Genève utan att detta dock under 1800-

talet satt några djupare spår inom Rousseau-forskningen. Först 1906 gjorde Frederika Macdonald med sin *Jean Jacques Rousseaus, a new criticism*, av Gosse riktigt karakteriserad som en »livre violent et outré, mais savant et original», en insats i studiet av Rousseau av internationella mått.

När Gosse karakteriserade Rousseaus inflytande på Ruskin som den mest betydelsefulla inverkan, som han utövat på en engelsk författare, kunde han givetvis tala med den kunniges och djupt initierades hela myndighet. Men litterära influenser är nu en gång omätbara och ojämförbara. Redan av detta skäl må det vara en på området obevandrad tillåtet att skyggt ifrågasätta, om inte Byrons och Shelleys upplevelse av Rousseau i Schweiz 1816 kunde i fråga om litteraturhistorisk betydelse och räckvidd mäta sig med Ruskins i les Charmettes 1849. Denna undran förmådde mig att medan ännu minnet var fyllt av citat från Rousseaus skrifter, slå upp min Byron och min Shelley, från en ny utsiktspunkt se de Rousseau-hyllande stanserna i *Childe Harolds Pilgrimage* breda ut sig i all sin glans, att närmare skärskåda deras lyrik från 1816, vari ingår så fullödiga dikter som Shelleys *Hymn to Intellectual Beauty* och *Mont Blanc*, och något fördjupa mig i *Manfred* och *Prometheus Unbound* m. fl. av deras större verk. Tyvärr visade sig de båda engelska skaldernas inlevelse i Rousseau vara så nära sammantvinnad med andra av deras livserfarenheter, att ämnet inte lät sig behandlas som ett litet intermezzo i denna kommenterande bibliografi.⁵ För att inte bryta linjen för denna undersökning, måste denna alltså inskränkas till att beröra den föga omfattande litteratur, som berör Rousseaus förhållande till Byron och Shelley; de gjorda studierna gör det dock möjligt för mig att bedöma denna forsknings resultat med större säkerhet än annars skulle ha varit fallet.

Endast en enda undersökning har jag funnit, som varit speciellt ägnad Rousseau och Byron. Det är en tysk dissertation, *Rousseau und Byron* (1887) av Otto Schmidt. Aldrig har jag sett den citerad, vilket inte hindrar, att den blivit använd, i varje fall är den användbar ännu i dag.

Författaren har givit sin avhandling undertiteln »Ein Beitrag zur vergleichenden Litteraturgeschichte», och en av de fyra teser, varmed han (s. 48) avslutar den, lyder: »Wie die Sprachgeschichte muss auch die Litteraturgeschichte immer mehr eine vergleichende werden.» Också innehåller den lilla skriften en hel del parallellitet ur Rousseaus och Byrons författarskap.

Tyvärr är Schmidts *Rousseau und Byron* ingen genetisk studie. Visserligen förklarar han i anslutning till sitt motto, hämtat från Dowden, att hans huvudmål, som han skyntat allt klarare, vore att uppvisa, i hur hög grad den ene av dessa författare genomträngde den andre med sina idéer, men huru denna genomträngningsprocess egentligen gått till, därom får man intet besked. Först borde man ha fått reda på hur Byron under olika tider ställde sig till Rousseau. Härom säges dock så gott som intet. Gosse har i sin förutnämnda studie mycket mera att nämna om Byrons personliga inställning till sin föregångare. Byron kunde visserligen plötsligt bli trött på Rousseau som på allt annat och alla andra. Men å andra sidan kunde han aldrig i sitt liv släppa tankarna på Rousseau.

⁵ Måhända kan jag få en möjlighet att slutredigera mina förundersökningar till ett litet brottstycke europeisk litteraturhistoria under rubriken Rousseau, Byron och Shelley.

I egenskap av »der Dichter der Subjektivität, der Leidenschaft, des Welt Schmerzes under der Natur» framstår Byron enl. Schmidt som en efterföljare till Rousseau. Av alla de många diktare, som kan betecknas som Rousseaus lärjungar, är Byron den ende, om vilken det kan sägas, att i honom »der ganze Geist Rousseaus einen Nachfolger gefunden». — Det låter något överdrivet, onyanserat: låt vara att inga i världslitteraturen med så hämningslös exhibitionism blottat sig själva som Rousseau och Byron, man får inte förbise den av många av vårt sekels forskare understrukna satsen, att Rousseau, som så ofta talar om samvetet, aldrig i teorien förfäktat någon moralisk tygellöshet — härigenom kommer han i klar motsats till den gärna chockerande lorden. Men slående, övertygande är de många belägg, som Schmidt anför för att bevisa, att det är efter Rousseaus mönster i både liv och dikt som Byron proklamerar, att människan, när yttervärlden går henne emot, kan fly till sitt inre och befolka denna sin värld med väsen som hon själv skapat, eller som det heter i *Cain*:

Think and endure — and form an inner world
In your own bosom — where the outward fails.

Man kan knappast läsa dessa rader utan att det springer i ögonen, huru helt identiska till anda, mening och formulering Byrons uppmaning är med dem man möter i Tegnér's och Schillers tankedikter. Kongruensen får sin fulla förklaring, om man ser denna livsinställnings gemensamma upprinnelse ur Rousseaus författarskap.

I Schmidts framställning dras naturligtvis ingen linje Rousseau—Schiller—Tegnér.⁶ Men det dras en annan: Rousseau—madame de Staël—Byron. Informatorns råd till sin skyddsling Emile eller om man så vill Rousseaus till sina medmänniskor: »Rentrons en nous-mêmes» tillspetsar madame de Staël till »Trouvez tout en vous-même!» För Byron, som även han gärna löpte linan ut, kom också den beundrade klassikern Popes ord »the proper study of mankind is man» att få den romantiskt individualiserade innebörden, att »the proper study» gällde det egna jaget.⁷

Beaktansvärt är också vad Schmidt (ss. 31 ff.) har att anföra om Rous-

⁶ När det gäller Schillers starkt inspirerande verkan på Tegnér, har man alltsedan Albert Nilssons epokgörande »Inledning» till Tegnér's filosofiska och estetiska skrifter (1913) enl. min mening alltför starkt betonat Schillers lärjungeskap till Kant på bekostnad av hans stora beundran för Rousseau. Alldeles får man inte heller glömma bort det stora intresse, som Königsberg-filosofen hyste för författaren till *Emile* och som satt spår i hans produktion.

⁷ När Rousseau talar om att återvända till sig själv och till sin inre värld, kunde han fatta denna värld på två sätt. Antingen — såsom i *Behånelsernas* berömda skildring av tillkomsten av *La nouvelle Héloïse* — är den liktydig med fantasiens, där han fritt kunde vara tillsammans med och leka med »les êtres chimériques». Eller också — och härvid kan man exempelvis hänvisa till den lika ryktbara slutappellen till hans första discours — fattar han den som hjärtats värld, där dygdens principer äro inristade och där man kan lyssna till »la voix de sa conscience dans le silence des passions». Det först nämnda åskådningssättet möter man oftast hos Schiller och efter honom hos Tegnér samt hos Byron, för vilken »the beings of the mind» spelar alldeles samma roll som »les êtres chimériques» för Rousseau. Den andra uppfattningen av den inre världen och det inre livet kan man finna hos en Rousseau-efterföljare som Henri Amiel, vars lärjungeskap till Rousseau med förståelsefull inlevelse analyserats av Isaac Benrubi — dennes avhandling *L' idéal moral chez Rousseau, Mme de Staël et Amiel*, avslutad av en diger bibliografi, fyller del XXVII av *Annales Rousseau* (1939).

seaus och Byrons gemensamma förkärlek för Tasso. Utgår f. ö. inte den romantikbebudande renässans för Tasso, det brustna skaldegeniet, som kan förmärkas redan mot slutet av 1700-talet och vars främsta representanter är Goethe, Byron, Shelley (*Song for Tasso*) och i Sverige Atterbom, ytterst från Rousseau? Denne hade översatt ett parti ur *Det befriade Jerusalem*, för sin opera *Les Muses galantes* hade han först utsett Tasso till en av hjältarna, i sin roman *La nouvelle Héloïse* låter han Saint-Preux i klipporna vid la Meillerie inrasta många strofer av Tasso (del IV, brev 17). När Byron i fjärde sången av *Childe Harold's Pilgrimage* och *Lament of Tasso* identifierar sitt öde med den italienske skaldens (liksom förut med Rousseaus i *Childe Harold's* tredje sång), så följer han i själva verket Rousseaus exempel — detta har Schmidt klargjort (s. 31, 32).

Slutsidorna i Schmidts lilla dissertation utvecklar i en serie paralleller Rousseaus och Byrons inställning till människorna och naturen. De påfallande överensstämmelserna beror inte enbart på kongenialitet eller besläktade livserfarenheter utan i minst lika hög grad på ett starkt inflytande från Rousseau, som nådde sin höjdpunkt under sommaren i Schweiz 1816 men aldrig släppte sitt grepp om Byrons sinne.⁸

Mindre intresse för syftet av denna undersökning men vida större intresse i och för sig har två vackra volymer av Claire-Eliane Engel. Författarinnan disputerade år 1930 i Sorbonne på avhandlingen *La Littérature alpestre en France et en Angleterre*. Senare samma år utkom hennes *Byron et Shelley en Suisse et en Savoie*. Klart är att trion Rousseau—Byron—Shelley måste stå i centrum för dessa böcker; i sistnämnda bok är dock Rousseaus roll i min tanke för undanskymd.

I företalet till *La littérature alpestre* har Claire-Eliane Engel med fransk klarhet dragit upp gränserna för sin avhandling: den begränsar sig till tiden 1685—1868 och till litteraturen i Frankrike, England, Schweiz (däremot behandlas litteratur inte bara om Alperna utan också om de engelska Högländerna och Pyrenéerna). Den håller sig främst till litteratur av litterärt värde och personlig karaktär. Mindre tilltalande är en annan begränsning: dess bibliografi upptar uteslutande engelsk- och franskspråkig litteratur, inte en enda tysk bok finns exempelvis nämnd; för övrigt är bibliografien i denna avhandling och i Engels andra synnerligen rikhaltig.

Inledningskapitlet till *La littérature alpestre*, skildrar under rubriken *Les montagnes au début du XVIIIe siècle* den allmänna inställningen mot alpnaturen före 1732, då Albert Hallers epokgörande *Die Alpen* kom ut. Den ton, varmed man talade om denna mäktiga, men söndersplittrade natur, var likgiltig, föraktfull eller harmsen. Sammanfattningsvis säges om Alperna: »Eller blessing le désir d'ordre, d'équilibre et de raison qui règne, tout puissant, sur les esprits de l'âge classique.»

I kapitlet *Premières découvertes alpestres* får man bevittna, hur denna ton förändras, samtidigt med att Alperna upptäckts vetenskapligt och estetiskt. Särskilt anmärkningsvärda men av samtiden ohörda är några ord av Thomas Gray, där romantikens uppfattning finnes som i ett nötskal:

⁸ En skrift, som knappast kan ha undgått att behandla Rousseau och Byron i deras inbördes relationer, är Hans Maiers *Entstehungsgeschichte von Byrons Manfred* (1911). Det har emellertid visat sig omöjligt för mig att få tag i den. Ingenstädes har jag heller sett den omnämnd i hithörande litteratur.

»Not a precipice, not a torrent, not a cliff but is pregnant with religion and poetry» osv. (s. 15). Enligt förf. bildar Hallers *Die Alpen* en vändpunkt snarare genom sin skildring av de enkla, ofördärvade alpborna än genom beskrivningarna av alpnaturen. För Rousseau kunde hans poem inte betyda något, förr än det år 1750 blev översatt till franska. Med sin bok *l'Utilité des Montagnes* (1754), där »en mängd nya tankar förenas med mycken naivitet», bidrog Élie Bertrand i hög grad till att bana vägen för Rousseau och *La nouvelle Héloïse*.

När så författarinnan kom in på Rousseau som Alpernas upptäckare och skildrare, var det inte lätt att säga något nytt, så oändligt mycket som förut var skrivet därom. Redan de första läsarna försjönk i Saint-Preux's brev till Julie om bergsbestigningen i Valais (brev 23 i första boken), om de överraskande kontrasterna mellan odlat och vilt och inom den oberörda alpnaturen själv, om färgspelet över topparna (»les illusions de l'optique»), om den rena luften, om känslan av ett upphöjt lugn, som växte ju högre upp man kom (»Il semble — — — qu'à mesure qu'on approche des régions éthérées, l'âme contracte quelque chose de leur inaltérable pureté»). De greps av hänförelse och lust att se denna nya värld. Deras förtjusning blev naturligtvis inte mindre, då de i fortsättningen fick följa Saint-Preux i den vilda naturen vid La Meillerie. För den romaneska kärlekshistorien i Clarens vid Genève-sjön glömde de inte heller dess ram av alpnatur. Så uppstod denna litterärt betonade alpinism och med tiden också en alpin litteratur. Denna gick i Rousseaus fotspår, på samma sätt som alla de turister, som under följande tider uppsökte de platser, där Rousseau själv vandrat, och skådeplatserna för händelserna i *La nouvelle Héloïse*. Härunder kom Rousseaus roll som föregångare för den moderna naturkänslan att överdrivas och hans syn på Alperna att moderniseras. Med Daniel Mornets stora avhandling *Le sentiment de la nature en France de J. J. Rousseau à Bernhardin de Saint-Pierre* (1907) och följande undersökningar reducerades även i vissa avseenden Rousseaus betydelse: han hade visserligen väckt intresset för alpnaturen, han hade också först av alla uppfattat ett landskap som ett själstillstånd, men i själva verket uppskattade han vad Tegnér kallat »dalarnas lägre behag» mer än den högalpina naturen, som han ej kände av självsyn. Samma år hade också en tysk, Erich Rundstroem, med en dissertation *Das Naturgefühl J. J. Rousseaus*, kommit till liknande resultat — denna innehåller en sammanställning efter översiktliga linjer av så gott som alla mera breda och personliga naturskildringar i Rousseaus produktion.

Claire-Eliane Engel har tillspetsat Mornets tes. Rousseau älskade Genève-sjön men inte bergen, menar hon. Man känner alltid att Saint-Preux's Brev om Valais klingar falskt (»sonne faux», s. 24). »Skälet är mycket enkelt: Rousseau varken kände eller älskade Alperna.» Visserligen har Rousseau själv sagt (Confessions: bok IV): »Jamais pays de plaine, quelque beau qu'il fût, ne parut tel à mes yeux. Il me faut des torrents, des rochers, des sapins ... des montagnes ... des précipices à mes côtés qui me fassent bien peur.» Men invänder författarinnan, de berg, som fångslar honom är bergen i trakten av Chambéry, skogiga, pittoreska gröna lågalper, kanske vilda (»sauvages peut-être»). Varför detta peut-être? Om något är klart, så är det väl, att Rousseau med sina ord, som väl harmonierar med tidssmaken, velat betona, att han känner sig dragen till det

vilda, hemska, ja storslagna i Alpernas natur, ja man skulle mer än väl kunna ta hans ord till intäkt på att han skulle ha haft sinne för den hög-alpina öde naturen, om han företagit en alpbestigning.

Man grips av en viss lust att sätta frågetecken i kanten vid den sida (s. 25), där Engel fränkänner Rousseau allt sinne för Alpernas sublimes ödslighet. Denna lust endast förstärkes, när man tar del av de argument, varmed hon söker stödja sin vågade hypotes. Varför valde Rousseau alpnaturen till ram för sin kärlekshistoria? frågar hon. Hon förbigår de skäl, som Rousseau själv i *Bekännelserna* anför för att han förlade handlingen i *La nouvelle Héloïse* till stränderna av hans egen hemtrakts sjö och till hans fostermors och älskarinnas, madame de Warens', födelsebygd. Hon hänvisar till Hallers föredöme och till det faktum, att Rousseau under sin berömda tur runt Genève-sjön hade sällskap med familjen Deluc. Från bröderna Deluc skulle Rousseau ha fått sin hänförelse för de höga topparna. Från dem skulle den skenbara entusiasmen härröra för ett landskap, som Rousseau i grund och botten icke alls älskade. Publiken hade sedan i sin tur låtit sig bedragas av skenet.

Bevisföringen verkar konstlad. Det är en av dessa konstruktioner, med vars hjälp sentida litteraturhistoriker söker överbevisa en död och försvarslös författare om att han hela tiden menar motsatsen till vad han säger. Låt oss lyssna till Rousseaus egna ord om det landskap Saint-Preux såg på de högsta bergen, i den klara luften ovan molnen, till de ord som »klingar falskt» i författarinnans öron, ord som kanske inte förefaller oss så märkliga men som slog samtiden med hela »glansen av en förut osedd skönhet»:

Imaginez la variété, la grandeur, la beauté de mille étonnans spectacles; le plaisir de ne voir autour de soi que des objets tout nouveaux, des oiseaux étranges, des plantes bizarres et inconnues, d'observer en quelque sorte une autre nature, et de se trouver dans un nouveau monde. Tout cela fait aux yeux un mélange inexplicable dont le charme augmente encore par la subtilité de l'air qui rend les couleurs plus vives, les traits plus marqués, rapproche tous les points de vue; les distances paroissant moindres que dans les plaines, où l'épaisseur de l'air couvre la terre d'un voile, l'horizon présente aux yeux plus d'objets qu'il semble n'en pouvoir contenir: enfin le spectacle a je ne sais quoi de magique, de surnaturel qui ravit l'esprit et les sens; on oublie tout, on s'oublie soi-même, on ne sait plus où l'on est.

I dessa rader rytmisk prosa lyfter sig Rousseaus fantasi från ett underlag av exakta naturiakttagelser till ett vagt romantiskt drömmeri, som övergår i hänryckning och som svävar mot fjärran horisonter.

Har verkligen hans ord en falsk klang? Man bör inte ha alltför brått att beteckna en skildring som oäkta, därför att den inte i allo grundar sig på självsyn. Rousseau hade troligen inte överskridit trädgränsen. Två gånger hade han besökt Valais: första gången under sin brådskande resa 1744 från Venedig via Bergamo, Como, Domo, d'Ossola och Simplon till Genève (en färd, varunder han enligt *Bekännelsernas* knapphändiga skildring i bok 7 såg många ting, som kunde vara värda en beskrivning) och andra gången i samband med turen runt Genève-sjön. Till bröderna Deluc, dessa alpinismens pionärer, som strövat vida omkring i Valais-Alperna och sett den eviga snön, har han säkerligen lyssnat uppmärksamt. Deras beskrivning av luften, fågelvärlden och alpfloran har försett honom med de sakliga detaljerna. Den obeskrivliga känsla av lätthet och befrielse,

som varje höjdbestigare erfar, har de väl också känt och givit honom del av. Med litteratörens och fantasimänniskans förmåga att sätta sig in i andras upplevelser har Rousseau tillgodogjort sig bröderna Delucs fond av vetande och känsloreaktioner, intensifierat deras intryck av Alperna i en medupplevelse, som slutligen lösgör sig från sitt ursprung i en självför-glömmande extas. Och denna har en klart romantisk, djupt personlig karaktär. När Claire-Eliane Engel söker utge denna den högsta hänförelsen som ett lån från andra, tar hon grundligt miste. Hon har inte trängt in nog djupt i Rousseaus själliv och andliga utveckling för att märka, att denne låter sin alter ego, Saint-Preux, inför de väldiga vidderna gripas av en hänryckning, nära befryndad med den som föll över honom själv under vandringen till Vincennes, i vissa avseenden närmare, i andra fjärrare släkt med den mera svala elevation, som savoyardprästen erfar och söker delge sin elev, när de ser solen gå upp över landskapet vid Po — även här bildar Alperna bakgrunden — slutligen måhända mest identisk med »cette étourdissante extase», som Rousseau så intensivt skildrat i det tredje av sina *Lettres à Malesherbes*; det sker i den inspirerade passus, där han mest utpräglat föregripit högromantiken, framför allt Shelley, hos vilken man finner samma överströmmande extas. Frågan, om Rousseau inspirerat Shelley, tas upp i det följande.⁹

Slutsidorna av kapitlet handlar om det överväldigande inflytandet av *La nouvelle Héloïse* under de årtionden, som följde närmast efter dess utgivande (1761). Genève-sjön blev centrum för »oräkneliga sentimentala resor» i Rousseau-Saint-Preux's spår eller kölvatten. Vid Julies »bosquet» fälldes många tårar. De naturbeskrivande poeterna, Saint-Lambert, Roucher, Fontanes, införlivar Alperna med sina domäner. Enligt Engel är de intet annat än imitatörer. Av intresse för den som är inriktad mot studiet av Rousseaus inverkan på den engelska litteraturen, är ett påpekande: de sidor i *Sentimental Journey*, där Sterne skildrar Alperna och dess dygdiga befolkning, visar sig vara slaviskt beroende av Rousseau.

Engel sammanfattar (s. 41) inflytandet från Rousseau och hans till Alperna förlagda roman på följande sätt. Både för resande, poeter och målare hade *La nouvelle Héloïse* trätt i stället för iakttagelse, inspiration och fantasi. Den gamla fientligheten mot Alperna hade blivit avlöst av en tendens att »med idyller uppliva bergssidorna». »Rousseau hade på samma gång bestämt och förfalskat den litterära synen på bergen.»

Denna uppfattning av Rousseau, hans romans skildringar av Alperna och dessas litterära efterverkningar synes vara alltför snäv för att vara helt riktig.¹ Engel har stirrat sig blind på det Rousseau-inflytande, som tog sig uttryck i litterärt genomdränkt salvelse eller i själlös imitation. Hon har glömt den livgivande inspirationen från den författare, som aldrig kan fränkännas äran att först ha visat hän mot skönheten av den »andra världen» ovan molnen. Det var en inspiration, som hos en Shelley

⁹ Sakuppgifterna i denna framställning är huvudsakligen hämtade från Mornets kommentar till brev XXIII i *La nouvelle Héloïse*, del 1 (uppl. 1925) och från där redovisad litteratur. — Sammanställningen mellan Saint-Preux's extatiska entusiasm och Rousseaus liknande exalterade upplevelser har mig veterligen aldrig före mig gjorts av någon Rousseau-forskare.

¹ I sin f. ö. sympatiskt hållna recension av Claire-Elianes Engels avhandling (*Annales Rousseau* 1931, s. 262) har Charles Gos tagit avstånd från hennes alltför djärva slutsatser om Rousseaus inflytande.

och en Byron endast »verkade självständighet», för att använda Geijers bekanta uttryck.

I sitt följande kapitel L'attitude anglaise söker Engel hävda, att *La nouvelle Héloïse* i England inte framkallade samma översvallande förtjusning som i Frankrike och inte heller gav upphov till så mycken efterbildning.² Alldeles oberoende av Rousseau upptäckte engelsmännen Högländerna, fastän dr Sam. Johnson och hans oskiljaktige Boswell skarpt ogillade högländsnaturen. Bland namnen på de engelska litteratörer, som kunde se friskt och omedelbart på bergsnaturen, möter åter Thomas Gray.

I ett följande kapitel behandlar Engel vad hon kallar »l'éveil scientifique», ett annat ägnar hon H. B. Saussure, som i många fall var oppositionell mot Rousseau, ett tredje åt Ramond, »berglandskapets förste romantiske poet», Rousseaus hängivne efterföljare, Pyrenéernas litterära upptäckare, som i sina folk- och alpskildringar för in färg och över huvud det pittoreska. I sin studie l'Emigration beklagar hon som vanligt att så få — här gäller det närmast emigranterna som flydde till Schweiz undan den franska revolutionen — lyckades undgå »smittan av Rousseau» — »le mot (la contamination) n'est pas trop fort», försäkrar hon (s. 98). En enda har lyckats hålla sig helt smittofri: Sénancour i sin *Obermann*, vilken betecknas som »le plus grand poète de la montagne qu'ait eu la France».

Engels essä Les montagnes dans le premier romantisme anglais för oss tillbaka till England. Från och med år 1788, då *Les Confessions* utkom, och revolutionsåret 1789 kom författaren till *La nouvelle Héloïse* åter i ropet. Den unge William Wordsworth, som vuxit upp i Grasmere-dalen vid foten av Skiddaw, fick av romanen impulsen till en sex veckors fotvandring i Schweiz, han ville »till varje pris lära känna Alpernas och frihetens land». Härunder var Rousseau hans »mästare», Ramond hans »guide». Efter Wordsworths hemkomst blev resan och Rousseau-läsningens litterära frukt hans poem *Descriptive Sketches* (1793), i vilka enligt Engel impulserna från Rousseau helt förkvävt de omedelbara intrycken av land och folk. När Wordsworth åter tog upp ämnet i *Prelude* år 1800, skapar han självständig och stor alppoesi. Bl. a. på grund av att Napoleon-krigen hindrade resorna till Schweiz, trängde i Sjäskolans poesi Westmoreland ut Schweiz, Skiddaw Montblanc. Men faktum kvarstår, att Rousseau stått fadder till förstlingarna av sjöskolemännens vittra produktion.

I det korta kapitlet Les Montagnes romanesques omtalas, hur mrs. Radcliffe för en av sina romaner lånat Alperna ur *La nouvelle Héloïse*. Där analyseras också — vilket är vida mera intressant — Walter Scotts skildringar av Högländerna i hans berättande dikter och romaner. Ett citat är väl värt att anföras: »La montagne répend dans ses poèmes une ombre fantastique: elle ne reçoit pas le reflet de l'âme des personnages, mais plutôt se reflète sur eux.» — Med Rousseau har Walter Scott, som ju kände bergen sedan barnsben, föga att skaffa; däremot svävar över hans höglänta landskap »Ossians ande» eller om man så vill andar.

Med kapitlet l'Agonie classique, där bl. a. Chateaubriands hatfyllda inställning mot Alperna beröres, och La peinture de montagne, som låter det

² Henri Roddier har i förut nämnda avhandling gjort sig till förespråkare för en diametralt motsatt mening och (ss. 64 ff.) uppvisat, att romanen utträngde Richardsons Clarissa ur allmänhetens gunst.

samtida måleriet kasta en vacker sidobelysning över alplitteraturen, föres vi närmare huvudkapitlet i *La littérature alpestre*, det som handlar om Byron och Shelley; till detta tjänar sidorna om *Le retour des voyageurs* som en språngbräda (där berättas nämligen om hur strömmen av engelska resande till Schweiz tog fart efter segern över Napoleon och hur detta satte spår i litteraturen).

Tvårt emot ordningsföljden i kapitelrubriken Byron et Shelley en Suisse et en Savoie börjar författarinnan med Shelley. Detta har f. ö. sina goda skäl, då Shelley var den givande av de två. När Shelley d. 13 maj 1816 kom till Genève, betraktade han Schweiz som »le sanctuaire de Rousseau», heter det. Men denna kult lämnade snart rum för en kult av landskapet. »I Meillerie, Chillon, ja i själva Clarens» — de platser alltså, där huvudhandlingen i *La nouvelle Héloïse* utspelas — »hade sjön och bergen ofta vänt hans blick» från romanen. »Hans djupa personlighet frigjorde sig från de inflytanden, som kastat sin skugga över hans första poem.» De stora dikterna *Mont-Blanc*, *Hymn to Intellectual Beauty* och i viss mån *Prometheus Unbound* anser Engel alltså som resultatet av en frigörelse från andra influenser, främst Rousseaus tryckande och fördärvliga.

Näppeligen förhåller det sig så. Den entusiastiske tjugofyraårige Shelleys kult av Rousseau tog sig starka uttryck redan från början, men inte blev han botad från den. Den tvärtom växte under den berömda turen på Genève-sjön, som Engel anspelar på och som Shelley i brev till sin vän Peacock skildrat så levande — det är som om färgen ännu i dag inte torkat på hans tavlor.³ Shelley berättar i brevet, hur hans följeslagare Byron i Lausanne bröt en kvist av en akacia, som växte invid det hus, där Gibbon fullbordat sitt stora verk om Rom. Själv såg Shelley däri en förolämpning mot Rousseau: »I refrained from doing so, fearing to outrage the greater and more sacred name of Rousseau» . . . Längre kan inte dyrkan av en död storhet drivas. Men inte har denna kult stått i någon motsats till kulten av landskapet, inte har Shelleys läsning av *La nouvelle Héloïse*, som han fördjupade sig i under aftnarna på de härbärgen, där han och hans resällskap tog in, eller om dagarna i båten eller på själva de av Saint-Preux och Julie och Rousseau helgade platserna, skymt hans blick för naturen. Tvärtom — under denna tur på Genève-sjön har Rousseaus roman öppnat hans ögon för det alpina landskapets skönhet, och alpnaturen har lärt honom förstå Rousseaus roman. »This journey has been on every account delightful, but most especially, because then I first knew the divine beauty of Rousseau's imagination, as it exhibits itself in 'Julie'» — så sammanfattar han sina reseintryck redan i brevets första rader.

Vad som här sagts om Shelley gäller oavkortat också om lord Byron. Claire Engel har i företalet till sin *Byron and Shelley en Suisse et en Savoie* sagt sig hoppas, att hennes bok kunde kasta »un jour suffisant sur la vie extérieure et morale de deux grands écrivains». Men en stor brist i hennes avhandling är dock, att hon förbisett den huvudroll, som Rousseau spelade även i Byrons oroliga diktarliv under hans sommar i Schweiz. Denna är inte alls så obetydlig i Byrons korrespondens eller diktning som i Engels båda böcker. I tredje sången av *Childe Harold* är Rousseau hjälten och det

³ Se *The complete Works of Percy Bysshe Shelley* (ed. R. Ingpen, 1926), 9, ss. 167 ff.

land han skildrat hans rike. Eller som Byron säger i sin hyllning till Clarens, »birthplace of deep Love»: »All things are here of *him*.» Engel har inte sett, hur högt Rousseau i själva verket kunnat följa Byron på den litterära alpbestigning, som denne företog med *Manfred*, inte heller i huru hög grad Rousseaus besjälade subjektiva naturtolkning förebådar Byrons restlösa identifikation av sitt eget jag med alplandskapet, den som kulminerar i stans 75 av *Childe Harold*, där han frågar:

Are not the mountains, waves, and skies, a part
Of me and of my soul, as I of them?

Enligt min mening ingår inlevelsen i Rousseaus personlighet och författarskap, särskilt av *La nouvelle Héloïse*, som ett viktigt element, ja ferment i den skönhets- och helhetsupplevelse, som ligger bakom Shelleys och Byrons dikter *Hymn to the intellectual Beauty*, *Mont-Blanc*, *Prometheus Unbound*, *Childe Harold*, tredje sången, *Manfred*. Och denna deras inlevelse bryter sig inte emot utan smälter samman med och förstärker deras andra diktskapande erfarenheter i Schweiz under sommaren 1816, av farnorna, av kärleken och naturen. Rousseau har varit dem en hjälp, en frigörare, inte ett hinder, när de författade de dikter, varmed de uppnådde höjdpunkter av alpin poesi, som ingen överskridit varken förr eller senare.

En utredning av dessa invecklade sammanhang skulle spränga ramen för denna lilla undersökning och må därför sparas för ett annat forum.⁴ Men vad Shelleys förhållande till Rousseau beträffar, kan man få se det i ett klarare ljus, om man tar del av en liten inträngande studie av L. A. Bisson, *Rousseau et l'expérience romantique* (*Annales Rousseau*, 1943—45, s. 27—47). Författaren utgår från Rousseaus fyra *Lettres à Malesherbes* (skrivna 1762 men publicerade först 1780, efter Rousseaus död). Valet av utgångspunkt är synnerligen väl motiverat. Ty ingenstades i sitt författarskap avslöjar sig Rousseau så helt som romantiker, ingenstades föregriper han romantisk mentalitet och natursyn så uppenbart som i dessa personligt biktande brev. Eller för att använda Bissons egen mera fint nyanserade och artistiskt följsamma formulering (s. 28):

Là (dans les *Lettres à Malesherbes*), — nous retrouvons toutes les fuyantes notes de la gamme romantique frappées avec une précision et une acuité singulières et — ce qui est tout aussi important — nous remontons à la source de l'attitude essentielle que nous avons appris à nommer romantique, et qui est déterminée par la qualité du tempérament ou par le conflit entre l'entourage et le caractère.

Med både finkänslighet och skärpa utlägger sedan Bisson denna text särskilt i anslutning till Rousseaus andra brev med dess hänsynslösa djup-

⁴ Fortsättningen av *La littérature alpestre* (om Michelet, Lamartine, Gautier, Ruskin m. fl. skildrare av Alperna) refereras inte här. Orsaken härtill är, att boken lämnar mycket få och föga givande upplysningar om Rousseaus inverkan på denna litteratur. Om Ruskin säges exempelvis endast (s. 212), att han, när han skildrar Valais-bornas svåra liv, står mycket långt från den optimism, som präglar Rousseaus pastorala idealisering av samma befolknings tillvaro. Detta är alldeles riktigt i och för sig självt. Men nog hade det kunnat sägas mycket mera om Ruskin i hans egenskap av glödande lärjunge till Rousseau. Författarinnan förbigår som vanligt allt det Rousseau-inflytande, som skulle kunna betecknas som inspiration, och nöjer sig med att behandla det som hon kallar »smitta» (contagion). Man kan råka felbedöma en auktor, om man stirrar sig blind på »imitatorum pecus». Inga avslöjar en stor författares brister så oavsiktligt obarmhärtigt som deras epigoner, vilket Engel förbiser.

lodande självanalys och det tredje, där hans tankar höjer sig från jordens yta »à tous les êtres de la nature, au système universel des choses, à l'Être incompréhensible qui embrasse tout», och där den romantiska hänryckningen och hänstörtandet mot det oändliga är våldsamma i sina uttryck: »mon cœur resserré dans les bornes des êtres s'y trouvoit trop à l'étroit, j'étouffois dans l'univers, j'aurois voulu m'élancer dans l'infini...». — En svensk kommer härvid att tänka på några hänförda och hänförande strofer i Franzéns *Sång över Creutz*, som inte förebådar romantiken utan är romantik tolv år före *Phosphoros'* uppgång, och på den romantiska elevationen i Atterboms *Erotikon* och dess syskondikt Stagnelius' *Kärleken*; hans tankar går måhända vidare och dröjer vid vissa av Schack-Staffeldts dikter för att fortsätta till den tyska romantiken och slutligen stanna vid en eller annan passus i Chateaubriands *René*. Bisson finner lika naturligt paralleller i den engelska romantiska litteraturen, och ingen blir förvånad, när han lägger fram underbara motstycken ur Shelleys poesi. Den som läser hans artikel vill gärna tro, att han i Rousseaus tredje brev kommit till ett av högromantikens källsprång. Men, frågar man sig, har även Shelley vilat vid denna källa? Med andra ord man känner sig, när man tagit del av Bissons paralleller mellan Rousseau å ena sidan och Shelley, Cowper, Byron och Wordsworth å den andra, fortfarande en smula oviss, om Rousseau omedelbart har inspirerat dessa engelska romantiker eller inte. Någon direkt verbalinspiration finner man i varje fall icke.

Vad som komplicerar frågan om ett samband mellan Rousseau och Shelley är ju att den förres skildring icke är så enastående i världslitteraturen ens före romantiken. Den är visserligen starkt personlig och sprungen ur en smärtsamt upplevd personlig stämning under en av hans svåraste perioder — hans romantiskt religiösa oändlighetslängtan är mer än någon annans frampressad av en kvävande förnimmelse av »detta världsallts tyngd» — men man kan finna motstycken utom hos mystikerna redan hos Platon i dennes skildringar i *Phaidros*, *Phaidon*, *Symposion* och *Staten* av hur själen höjer sig från tingen till den högre världen, dessa syner som inspirerat Schiller och hans efterföljare. Det förvånar också, att en engelsk litteraturhistoriker som Bisson inte ens för ett ögonblick kommit att tänka på att sammanställa Shelleys kosmiska panoramasyner med Shaftesburys prosahymner till naturen och allmakten i dennes platoniskt inspirerade dialoger. Både hos Platon, Shaftesbury och Shelley har tankens himmelfärd och känslans expansion en ljusare psykologisk bakgrund och karaktär än hos Rousseau.

Vad som emellertid slutgiltigt övertygade mig om att Bisson måste ha rätt, när han framhöll Rousseau som de engelska romantikernas och särskilt Shelleys förelöpare och inspirator, var den oerhörda entusiasm, som de hyste för honom. Rousseaus betydelse för den engelska romantiken måste ha varit stor, men närmare kan man inte bestämma dess storlek.

På vida säkrare mark rör man sig, om man söker fastställa den s. k. »Stand der Forschung» beträffande Rousseaus förhållande till den tyska romantiken. Dock måste man åter konstatera en djup klyfta mellan den allmänna meningen eller de gängse handböckernas uppfattning å ena sidan och de sentida forskarnas å den andra. Den förra kan uttryckas med

den vittkringblickande litteraturhistorikern Paul van Tieghems ord om Rousseau: »Man möter honom vid varje steg i romantikens — — — historia.»⁵ Detta är åtminstone inte min erfarenhet av den tyska romantiken. Läser man t. ex. Novalis, om vilken hans franske biograf Spenlé sagt, att han »giver nyckeln till romantiken», får man bland andra intryck även det, att man befinner sig i en helt annan värld än Rousseaus, att deras politiska, historiska, filosofiska och religiösa grundsyn är alldeles olika, även till sitt ursprung. Inte heller när man studerar monografierna över de egentliga romantikerna, utom Novalis bröderna Schlegel, Tieck, Schelling och Schleiermacher, kan man finna, att Rousseau haft så mycket att ge dem av direkta och inspirerande impulser. Man får dock undanta en kort period av deras liv: deras ungdom, då de med få undantag upplevde en snart övervunnen revolutionär kris och då den franska revolutionen för dem aktualiserade Rousseaus andra discours och *Le Contrat social*. Också kan man spåra intryck från *La nouvelle Héloïse* i Tiecks förstålmsverk. Men allteftersom de trängde djupare in i romantiken, fjärmade de sig gåtfullt nog från Rousseau. Det finns ett översiktligt verk, *Rousseau und die deutsche Romantik* av Rudolf Buck (1939), som bekräftar detta faktum. Därför att författaren inte har någon motvilja mot att citera och referera andra — en sådan underlåtenhetssynd bottnar väl i en lika vanlig som förkastlig ävlan efter ett sken av originalitet — kan han, sedan han gått över hela forskningsområdet, verkligen ge ett begrepp om vad som kallas »der Stand der heutigen Forschung»; därför att han söker verifiera sina och andras uppgifter och under sin omprövning än instämmer och än opponerar, väcker han tilltro till slutresultaten. — Bucks bok avslutas också med en nyttig bibliografi över litteratur, som behandlar ämnet.

Bucks korta inledningskapitel, som handlar om Rousseau-inflytandet före romantiken, bekräftar, att Sturm und Drang, främst Klinger och Lenz, i Rousseau såg den store befriaren och att även Herder i sin ungdom betraktade Rousseau som sin ledare, när han sökte sig själv, fastän han sedan blev mera reserverad.⁶ Beträffande de stora tyska klassikerna är Rousseaus betydelse obestridlig, men man kan på senare tid skönja en tydlig tendens att reducera den, såsom M. Kommerell gjort för Goethes vidkommande och W. Liepe för Schillers. Men är Rousseaus påverkan på klassikerna mindre än på Sturm und Drang, så är den ännu mera obetydlig i fråga om de egentliga romantikerna. Beaktansvärda undantag bildar Zach. Werner och Jean Paul, vilken senares förhållande till Rousseau, ej minst det beroende, som hans *Titan* förräder av *La nouvelle Héloïse*, undersökts av Kommerell (*J. Pauls Verhältnis zu Rousseau*, 1925). Som Buck framhåller i kapitlet *Das Rousseaubild der Romantiker*, nämner de övriga romantikerna endast sällan Rousseau — det ter sig så mycket mera påfallande, om man har Schinz' ord i början av hans *Etat présent* etc. ringande i sina öron, att Rousseau vid sidan av Dante, Shakespeare och Goethe, är den litteratör, som blivit mest omskriven. Och omtalas Rousseau, så sker det med kritiska och antipatiska ord. I Friedrich och August Wilhelm Schlegels ungdomsskrifter bär skildringen av den primitiva män-

⁵ *Europeisk litteraturhistoria* (sv. övers. 1927), s. 172.

⁶ En central idéhistorisk linje har bland andra Ernst Cassirer belyst (i sitt verk *Rousseau, Kant, Goethe*, London 1945).

niskan och urtillståndet under den förhomeriska tiden utpräglat rousseauistiska drag (Buck, a. a., s. 25). Stort mera har inte Jena-romantikerna haft att hämta från Rousseau. Över hela linjen spårar Buck en motsättning mellan dem och Rousseau i de kapitel, som bär de upplysande kapitelrubrikerna *Natur und Kultur*, *Die Entstehung der Sprache*, *Die Politische Gestaltung der Gesellschaft*, *Frau, Liebe, Ehe, Erziehung, Religion*. Vad angår kärleken, övervann aldrig Rousseau sin dualistiska uppfattning, och den djärvast tänkande och följaktligen av samtid och eftervärld mest kalfatrade av romantikerna, den omvärderande Friedrich Schlegel, kom därför att gå stick i stäv mot Rousseau, när det gällde kvinnan, kärleken och äktenskapet. Lanson, som bättre än någon annan kunde konsten att formulera koncist, karakteriserade den uppfostran, som kommer Emile till del, som »rationelle et laïque»; man behöver ej veta mycket om den tyska romantiken för att förstå, att båda dessa moment måste väcka romantikernas oblandade antipati. Man skulle kunna fortsätta denna uppräknig av oförenliga motsättningar mellan den store förromantikern och högromantikerna, men man måste naturligtvis hålla i minnet, att romantikens genombrott dock trots allt i mycket förberetts genom den omvälvning av det allmänna tänkesättet, som Rousseau åstadkommit.

Men om Rousseau med anförda undantag var en osympatisk person i romantikernas ögon eller också knappast existerade för dem, så har däremot både hans personlighet och skrifter på olika sätt utövat ett mäktigt inflytande på två andra författare, som eftervärlden är böjd att skatta högre än vad samtiden gjorde, nämligen Hölderlin och Kleist. Genom dem fortlever rousseauismen i den tyska litteraturen.⁷

I sitt arbete om Rousseau och romantiken nämner Buck många flera namn än de här anförda: Görres, Brentano, Hoffmann, Arnim, Dorothea Veit, Eichendorff m. fl. och utreder eller berör deras relationer till 1700-talets störste romantiker. Dock är det ett namn, som lyser med sin frånvaro, och det är namnet på romantikens mest typiske filosof: Friedrich Schelling. Utan att kunna hänvisa till något specialarbete och utan att ha gjort särskilda efterforskningar i saken tror sig den som skriver dessa rader kunna försäkra, att den för metafysik föga intresserade Rousseau endast i ringa grad direkt påverkat Schelling, åtminstone inte under den tid den sistnämnde stod på höjden av sin identitetsfilosofi. Schelling följer helt andra linjer än Rousseaus i sin natur- och identitetsfilosofi, linjer från Platon, Plotinos, Bruno, Spinoza. När romantikerna uppförde sin himmelssträvande byggnad, sitt »Babelstorn» — man kan låna Tegnér's träffande bild utan att i den inlägga något av tegnérskt klander — hämtade de föga eller intet byggmaterial från Rousseaus skrifter.

Liksom inom skönlitteraturen kan man alltså inom den tyska filosofien konstatera ett alltmera avtagande inflytande från Rousseau, alltifrån Kant, vilkens intresse för Rousseau var större än en stationär tänkares brukar vara för en vagabond, och till Fichte, vilken endast som ung lät sig ryckas med av författaren till *Du Contrat social*, fram till Shelling.

⁷ I Kleists novell *Michael Kohlhaas* ligger Rosseaus påverkan i öppen dag. Den har via Kleist gått vidare till Strindbergs förträffliga berättelse *Pål och Per*, såsom Böök redan tidigare uppmärksammat (i sin »litteraturvetenskapliga analys» till *Tre noveller ur Strindbergs Svenska öden och äventyr*, 1915 — *Skrifter utg. av Modersmålsläraarnas förening*).

Skulle någon till äventyrs vilja lära känna rousseauismens öden i andra länders litteratur än de här nämnda, så kunde man hänvisa honom till årgångarna av *Annales Rousseau*. Där kan den sökande träffa omnämnda och i många fall recenserade avhandlingar, som behandlar Rousseau och rousseauismen i Spanien, Italien, Ungern, de slaviska länderna etc. Någon sammanfattande historik över rousseauismen på vår planet existerar mig veterligen inte i skrivande stund. Det framgår redan av vad ovan blivit sagt och ännu mera av sådana verk, som här inte kunnat nämnas, att efterverkningarna av Rousseaus idéer varit högst olika i skilda länder. Någon framställning av Rousseau i vårt land finnes som bekant inte heller.

Det finns en idéhistoriker, som mer än någon annan ägnat sitt liv åt att belysa förhållandet mellan Rousseau och andra betydande europeiska personligheter och tänkare: Isaac Benrubi (1876—1943). Född i Saloniki, tydligen jude till börden men knappast till sin religion, har han studerat i Tyskland och som lärjunge till Rudolf Eucken i Jena disputerat över ämnet *J.-J. Rousseaus ethisches Ideal*. Väl förtrogen med tysk och fransk modern idealistisk filosofi, som han ville förena, fortsatte han under några år sina forskningar i Sorbonne såsom vän till Emile Boutroux och Henri Bergson, tills han omsider under två krig och en mellanliggande s. k. fred fick en fristad i Genève, den stad, som fördrivit sin störste son och hans mästare Rousseau. Först har Benrubi i analytiska studier försökt fånga den »anda», vari Rousseaus verk är skrivna (Benrubi hör tydligen till »unitarierna»), därpå har han sökt urskilja, huru »l'inspiration rousseauiste» genomträngt senare författares verk. Från Henri Reverdin, ur vars minnesteckning över Benrubi i *Annales Rousseau* (1943—45, s. 187 ff.) vi hämtat dessa upplysningar, lånar vi också följande passus:

Il (= Benrubi) indique (*Annales* 1912) jusqu'à quel point le rousseauisme «a fécondé la renaissance de la philosophie et de la pédagogie en Allemagne et favorisé, par là même, la réalisation d'un idéal de vie supérieure», comparant ici au philosophe de Genève celui de Königsberg, puis Herder, Fichte, Pestalozzi, Herbart, d'autres encore! (Märk, att Schelling saknas i denna uppräkningslista!)

Benrubi har också sammanställt Rousseau med författare som Goethe, Schiller, Haller, Tolstoj, Nietzsche, Eucken, Bergson. Hans främsta verk skulle dock — fortfarande följes här Reverdins artikel — vara *L'idéal moral chez Rousseau, Mme de Staël et Amiel* (*Annales Rousseau*, t. XXVII; också separat utgivet 1940), i vilken bok Benrubi söker visa, att det djupast utmärkande för rousseauismen egentligen inte är det mångtydiga begreppet »le retour à la nature» utan något mera väsentligt. Det är dock inte värt att förgrova Benrubis ord med en omskrivning utan citera direkt:

Nous serions peut-être plus près de la vérité en disant que ce qui appartient en propre à Rousseau, c'est d'avoir posé le premier le problème de la civilisation, c'est d'avoir accepté le risque de montrer en plein «siècle des lumières» que ce qui constitue le vrai progrès et partant le vrai bonheur du genre humain, c'est l'enrichissement intérieur de notre existence, l'ennoblissement moral, l'introduction de plus de justice dans notre vie collective, et non pas l'accumulation de trésors purement intellectuels et techniques.

Rousseau skulle nog ha uttryckt sig något annorlunda. Det är en förändligad Rousseau vi här möter, förändligad under intrycken från Amiel, men man lägge märke till att vad som helst ej kan förändligas hur och hur

mycket som helst. Även om idealiseringen är en art av verklighetsförfalskning och en felkälla, ger dock Benrubi ett vackert exempel på att den beundrande sympatien kommer närmare en personlighet och hans innersta önskan och stråvan än antipatien.

Det var övervägande litteraturhistoriskt intresse, som drev författaren till denna lilla studie till att ta del av Benrubis undersökning *Tolstoï continuateur de Rousseau* (*Annales Rousseau* 1907). Tolstoj var ju — jämte Strindberg tidvis — den siste mera renodlade rousseauianen i världslitteraturen; enligt Benrubi (a. a., s. 84) skrev han exempelvis till grundarna av Rousseau-sällskapet den 20 mars 1905, att Rousseau varit hans mästare sedan hans femtonde år och att Rousseau och evangeliet varit de »två stora och välgörande påverkningarna» på hans liv. Med hänsyn till Tolstojs stora förmåga att imponera på svenska författare kring sekelskiftet, var det ju tänkbart, att man skulle kunna avslöja, hurusom rousseauismen sipprat in i våra författares åskådningssätt via Tolstojs skrifter. Nåväl, ur denna synvinkel hade Benrubis skrift inte så mycket att ge. Vida mera givande är hans sammanställning av de båda världsförbättrarna, av deras religiösa och etiska ideal, av deras inställning till kulturen, konsten och samhället. Han konstaterar en och annan olikhet, t. ex. en så djupgående som att Rousseaus religiositet bestämdes av en längtan efter expansion men Tolstojs huvudsakligen av depression, men han har mera sinne för de djupa likheterna. Denna jämförande analys utmynnar i slutsatsen, att Rousseaus anda genomtränger hela Tolstojs verk.

Det finns områden, där Schinz' *Etat present* ger en naturligtvis ofullständig men dock värdefull orientering, t. ex. Rousseau och musiken, Rousseau och religionen, Rousseau och uppfostran (den till Rousseau anknutna pedagogiska litteraturen är naturligtvis oöverskådligt vittomfattande; bl. a. har ju Hans Larsson bidragit med sin bok om *Rousseau och Pestalozzi*, 1910. Men det finns dock ett, som Schinz alldeles lämnat ur räkningen, och det är Rousseau och historieskrivningen. Huvudverket på området är nog fortfarande Eduard Fueters mäktiga volym *Geschichte der neueren Historiographie* (1911). Fastän Rousseau inte skrivit historia i vanlig mening, anser dock Fueter hans inverkan på vissa sjuttonhundratalshistoriker vara så genomgripande, att han talar om en Rousseaus skola inom historieskrivningen (jämte en Voltaires och en Montesquieus).

3.

Av det föregående har i många fall framgått, att den ståndpunkt och den gränslinje, som Schinz 1941 markerade som »*Etat présent des travaux sur Rousseau*», redan på flera punkter överskridits. Trots det världskrig, som ännu långtifrån är helt avslutat genom freder, har forskningen även på detta område kunnat flytta fram sina bopålar. Man märker det granne-ligen, om man tar del av treårsdelen 1943—45 av *Annales Rousseau*, till vilken ofta förut hänvisats, och följer dess uppslag och anvisningar (tyvärr har det någon gång visat sig omöjligt att få fatt på nyutkomna böcker, som ännu inte hunnit vägen till de svenska biblioteken). Man möter där också nya namn.

Henri Guillemin är liksom Benrubi en lärjunge till Rousseau och en apologet, men medan Benrubi talar och tänker med ett sinneslugn och en

hjärtevärm och en humanism av det slag, som påminner om Hans Larsson, är Guillemain av allt att döma en lidelsefullt religiös natur. I den artikel, som inleder den nyss nämnda delen av *Annales Rousseau, L'homme selon Rousseau*, vederlägger han med hjälp av väl valda citat några populära och vulgära Rousseau-fientliga vanföreställningar, såsom att Rousseau hade ett slapp och passivt dygdeideal etc., och gör bl. a. en ganska fin distinktion mellan naturbegreppet hos Diderot, författaren till *La religieuse*, och den som skrivit *La nouvelle Héloïse*. För Diderot betyder naturen, för det fall att därmed menas människans natur, detsamma som instinkten, driften; vad Rousseau menade med natur i denna mening, anser Guillemain framgå av ett citat ur ett brev från Rousseau till pastor Vernes: »J'ai donc laissé là la raison et j'ai consulté la nature, c'est à dire le sentiment intérieur.»⁸ I sin dramatiskt laddade bok om Rousseau på Hermitaget och i Montmorency *Un homme, deux ombres* (1943) har Guillemain valt att gå fram helt på medupplevelsens linje. Vid sådana tillfällen föreligger alltid risken, att litteraturhistorikern i stället för att göra sig kongenial med författaren gör författaren lik sig själv och tecknar honom efter sitt eget beläte. Helt har väl inte Guillemain undgått den risken. Fastän religionen torde ha varit en viktig faktor i Rousseaus liv — i synnerhet efter hans återgång till hemstadens bekännelse och från och med krisen på Hermitaget — och spelat en större roll vid brytningen med upplysningsfilosoferna än Rousseaus inställning till konst och vetenskap, finns skäl att misstänka, att Guillemain överbetonat den religiöst etiska sidan av krisen. Det är också den mening, som företrädes av Charly Guyot, som kunnigt och insiktsfullt recenserat Guillemains bok i *Annales Rousseau* (s. 216 ff.).

Studierna *Rousseau, les Dupin, Montesquieu* av Al. François, *Voltaire a-t-il provoqué l'expulsion de l'Île Saint-Pierre?*, vari författaren, B. Gagnebin, visar upp, att Rousseau med orätt misstänkte sin fiende Voltaire för att ligga bakom förvisningsordern från Bern men där Voltaire för övrigt inte spelar någon vacker roll, och *Monsieur de Saint-Germain correspondant et ami de Rousseau* av L. Aurenche, som bygger på okänt arkivmaterial, berikar Rousseaus biografi utan att ställa hans karaktär i ny dager.

En omvärdering av Rousseau finner man däremot i Franz Haymanns grundliga undersökning *La loi naturelle dans la philosophie politique de J.-J. Rousseau*. Så gott som över hela linjen går Haymann till rätta med Vaughans av Schinz sanktionerade åsikter om *Le Contrat social*. Gent emot dessa söker Haymann med stöd av en mängd belägg leda i bevis, att »den naturliga lagen» spelat en stor roll i Rousseaus samhällsläror. Han slutar med att spela ut *Le Contrat social* som högsta kort mot nazistisk åskådning, vilket kan vara en tankeställare för dem som i Rousseau sett en av nationalsocialismens anfäder. — Gång på gång hänvisar Haymann till att Halbwachs oberoende av honom kommit till samma resultat som han i sina ovan nämnda skrifter — i själva verket är det inte alls bortkastat arbete, att

⁸ *Correspondance générale*, 3, s. 287. Av sammanhanget i detta brev av den 18 febr. 1785 framgår, att Rousseau med »le sentiment intérieur» menar sin religiösa känsla. — Med sitt krav på »återgång till naturen» kan Rousseau mena mångahanda: en anslutning till människans verkliga inre natur, men näppeligen till ett ohämmat driftliv, ett återvändande till landsbygden, lant- och naturlivet, men inte till vildmarken.

två sysslar med samma sak och kommer till samma resultat: en sådan överensstämmelse är den bästa tänkbara verifikation av deras åsikters hållfasthet; vid meningsskiljaktigheter är det i allmänhet lätt för tredje man att avgöra, vem som ger de bästa skälen för sin åsikt. Enligt André de Madays instruktiva recension av Halbwachs' arbeten om *Le Contrat social*, skulle den sistnämnde ha lyckats lägga i klar dag, att Rousseau med sin lära om samhällsfördraget resonerar i hög grad självständigt i förhållande till sina föregångare Bossuet, Hobbes och Locke. Är detta riktigt — och att döma av de Madays citatrika referat synes Halbwachs' framställning vara synnerligen väl underbyggd — skulle m^{me} de Staëls ord om Rousseau: »Il n'a rien inventé», som i snart 150 år gällt som en trosartikel, falla platt till marken. Halbwachs har också gått till verket i akt och mening att gent emot allmän uppfattning hävda Rousseaus originalitet.

Som avrundande avslutning må tillfogas, att den nämnda delen av *Annales Rousseau* rymmer ännu mycket mer av bibliografiskt intresse. M. Raymond upplyser i en recension om att Emile Henriot i *Courrier littéraire*, XVIIIe siècle, 2 (1945) anmält en hel serie av arbeten om Rousseau under åren 1929—42, och i en annan om att Jean Wahl i en kort men betydande bok *Tableau de la philosophie française* (1946) vackert och väl motiverat, att han givit Rousseau en framskjuten plats, den främsta näst Descartes, i den franska tankens historia. En resonerande bibliografi av färskt datum finnes även i Halbwachs' förut omtalade *J.-J. Rousseau: le Contrat social*. Uppräkningen skulle kunna fortsättas . . .

Under de år denna uppsats måst vänta på sin tryckning, har nyutkommen Rousseau-litteratur, endast delvis omnämnd i tillägg till manuskript och korrektur, gjort den föråldrad. Tillfogas må, att i den senaste treårsdelen av *Annales Rousseau* (1946—49) behandlas centrala Rousseau-problem och möter både gamla och nya forskarnamn (korrekturtillägg maj 1952).

* * *

Detta är blott ett »fragment av ett fragment». Många, även betydande verk om Rousseau har här endast flyktigt och ytligt berörts, andra har inte ens blivit nämnda. Också var det min ursprungliga avsikt att sluta med en översikt av Rousseau i Sverige, stundom med instämmande i, stundom i opposition mot vad andra litteraturhistoriker anfört i ämnet. Måhända blir det mig möjligt att återkomma till beaktansvärd Rousseau-litteratur i andra studier om Rousseau, kanske den mest omstridde av alla Jordens författare.